

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ŽIVA VRBIČ

ENAKOST MOŽNOSTI SPOLOV KOT SESTAVINA
DRUŽBENEGA DELOVANJA V SLOVENIJI V LETIH
1945—1990

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ŽIVA VRBIČ
MENTORICA: zasl. red. prof. dr. MACA JOGAN

ENAKOST MOŽNOSTI SPOLOV KOT SESTAVINA
DRUŽBENEGA DELOVANJA V SLOVENIJI V LETIH
1945—1990

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana 2007

*Za vse nasvete, opombe, pripombe in
pogovore se iskreno zahvaljujem mentorici,
zasl. red. prof. dr. Maci Jogan.*

ENAKOST MOŽNOSTI SPOLOV KOT SESTAVINA DRUŽBENEGA DELOVANJA V SLOVENIJI V LETIH 1945—1990

Pred drugo svetovno vojno so bile ženske v Sloveniji skoraj popolnoma izključene iz političnega, torej tudi javnega življenja. Prevladovalo je prepričanje, da je “naravna vloga” žensk biti gospodinja, mati in žena. Ženske so bile drugorazredni državljani, ki so jim odtegovali mnoge pravice, ki so jih bili deležni moški državljani. Za enakopravnost so si ženske glasno prizadevale in se borile že od 18. stoletja. Z ustanavljanjem ženskih društev in organizacij zlasti v prvi polovici dvajsetega stoletja (v Sloveniji: ZDŽD, Ženski pokret, društvo učiteljic, SPŽZ ...) ter njihovimi zahtevami so vzpostavile temelje, na katerih so se po drugi svetovni vojni izoblikovali zakoni, ki so bile ženskam precej bolj naklonjeni. Kljub temu, da stanje na področju žensk ni bilo idealno, so ženske v novi državi, socialistični Jugoslaviji, dobile npr. popolno volilno pravico, postopoma so dosegle podaljšanje porodniškega dopusta, možnost delitve porodniškega dopusta, formalnopravno so postale enakovredne državljanke. Zmanjšale so se razlike v plačah moških in žensk, ženske so se v večji meri zaposlovale in postajale bolj neodvisne in, glede na predvojno stanje, se veliko bolj udeleževale v javnem življenju ter zasedale mesta v organih odločanja. Dosežki na področju žensk v socialistični Jugoslaviji so primerljivi z dogajanjem v najbolj razvitih državah na svetu in so izrednega pomena za ženske danes.

Ključne besede: socializem, enakost možnosti, žensko gibanje, humanizacija odnosov, spol, abortus.

EQUALITY OF GENDER OPPORTUNITIES AS AN ELEMENT OF SOCIAL ACTIVITY IN THE ERA 1945–1990

Before The World War II, women in Slovenia were almost completely excluded from political, therefore from the public life. There was a general opinion that a woman's »natural role« in life was to be a housekeeper, mother and a wife. Women were not treated as equal citizens and were denied of many rights that men citizens had. Women started to fight for the equality already in 18th century. Since then, there were many women's societies and organizations established particularly in the first part of the 20th century (in Slovenia: ZDŽD, Ženski pokret, društvo učiteljic, SPŽZ ...) and along with them also the foundations for the women's fight after The World War II and the Constitution (1946) which recognised women as fully entitled citizens. Although that the situation in a new country, socialist Yugoslavia, was not ideal, women got the right to vote, gradually they have achieved longer maternity leave, the possibility of shared parental leave, they have become equal citizens formally and legally. Salaries of men and women became more equal, the number of women in employment was higher, women became more independent and also involved in political and public life. All of the achievements regarding women's area during the »socialist era« in Yugoslavia and especially in Slovenia are comparable with the social changes in the most developed countries in the world and have a great meaning and importance to women living in 21st century.

Key words: socialism, equal opportunities, women's movement, humanization of relationships, gender, abortion.

VSEBINA

PREDGOVOR	6
UVOD	6
1. POGLAVJE.....	8
Razmere na področju ženskega gibanja v Sloveniji pred 2. svetovno vojno	8
1.1 Izobraževanje	9
1.2 Politična participacija	10
1.3 Humanizacija odnosov med spoloma.....	12
1.4 Reproductivno obnašanje in načrtovanje družine	13
1.5 Zaposlovanje	14
1.5.1 Porodniški dopust.....	16
1.6 Žensko gibanje	17
2. POGLAVJE.....	21
Razmere med drugo svetovno vojno	21
3. POGLAVJE.....	22
Po drugi svetovni vojni	22
3.1 Izobraževanje	22
3.1.1 Visokošolski študij	25
3.2 Politična participacija	27
3.3 Humanizacija odnosov med spoloma.....	30
3.3.1 Razveza zakonske zveze	33
3.4 Reproductivno obnašanje in načrtovanje družine	35
3.5 Zaposlovanje	38
3.5.1 Porodniški dopust in otroško varstvo.....	42
3.5.2 Plače	45
3.6 Žensko gibanje	47
Sklep	52
Opombe.....	54
Literatura in viri	55

PREDGOVOR

K obravnavani temi me je pritegnilo predvsem dejstvo, da v zahodnih družbah prevladuje mnenje, da je (bil) socializem zlo. Med drugim naj bi socializem tudi ženskam naredil veliko škodo, ker da jih je »potisnil« za delovne stroje in v službe ter jim tako na nek način odvzel ženskost in jih omejeval pri njihovi resnični in »naravni« nalogi – skrbi za družino. Prav tako se zavedam dejstva, da večina enači npr. sovjetski komunizem ali »trdi« socializem z jugoslovanskim socializmom, ki je bil v več pogledih bolj blag in »mehkejši«. Zaradi totalitarnosti komunizma, strogega in zatiralskega režima, tudi žensko gibanje ni moglo obstajati. Tudi če žensko gibanje v obliki kot je bilo v drugih državah, ni obstajalo, ženske niso bile tiho in so opozarjale na probleme ter se zavzemale za žensko enakopravnost in pomen. Po spremembi političnega sistema se pojavljajo poizkusi izničiti in uničiti vse, kar je prinesel socializem, pa naj bodo to dobre ali pa slabe stvari. Tako zelo se mudi prekiniti z »grdo« in sramotno preteklostjo.

UVOD

V diplomski nalogi bom prikazala razmere na področju ženskega gibanja v Sloveniji v času samoupravnega socializma, torej med leti 1950 in 1990. Prav tako bom poizkušala dokazati, da je bilo na področjih, ki so tako ali drugače povezana z žensko sfero, v tistem času rešenih veliko problemov. Predvsem na socialnem, vzgojno—izobraževalnem ter na področju zavzemanja za enakopravnost žensk z moškimi bodisi v javnem ali zasebnem življenju. Tako je v tistem času prišlo do opaznega zmanjšanja razlik v plačah žensk in moških. Pospešeno so se gradili otroški vrtci, domovi za ostarele, zdravstveni domovi, itd. Prav tako se je povečeval delež žensk v organih odločanja. Ženske so dosegle podaljšanje porodniškega dopusta in (od 1976) tudi možnost delitve dopusta za nego otrok.

Nekatere sodobne avtorice menijo, da je bila večina dosežkov ženskam »podarjenih« od takratnih oblastnikov, in da za dosego pravic ni bila potrebna njihova aktivna udeležba (Jalušič v Bahovec 1993). Zgodovinska izkušnja pa jasno kaže na to, da ženskam ne v socializmu, ne kasneje in ne prej ni bila nobena pravica »podarjena«. Morda žensko gibanje ni obstajalo v takšni obliki kot zahodna ženska gibanja, pa vendar so ženske opozarjale na probleme in jih aktivno tudi reševale. Cilj moje diplomske naloge je torej z zgodovinskimi dejstvi in dosežki dokazati, da so bile Slovenke v času socializma aktivno udeležene pri zagotavljanju in vzpostavljanju enakih možnosti žensk in moških.

Tako bom preverjala naslednjo hipotezo: V Sloveniji ni bilo na področju boja žensk za enake možnosti v letih 1945 do 1990 storjenega skoraj nič.

Diplomsko nalogo sem razdelila na sedem delov. V prvem bom osvetlila dogajanje na področju ženskega gibanja v Sloveniji pred 2. svetovno vojno. V naslednjih poglavjih bom zgornjo hipotezo preverjala na šestih področjih, na katerih so delovale ženske v letih po drugi svetovni vojni do leta 1990:

- 1. Izobraževanje**
- 2. Politična participacija**
- 3. Humanizacija odnosov med spoloma**
- 4. Načrtovanje družine in reproduktivno obnašanje**
- 5. Zaposlovanje**
- 6. Žensko gibanje**

Za dosego zastavljenega cilja se bom poslužila analize različnih pomenilnih sekundarnih virov.

1. POGLAVJE

Razmere na področju ženskega gibanja v Sloveniji pred 2. svetovno vojno

Mateja Jeraj v svojem delu *Slovenke na prehodu v socializem*, prikaže razmere, ki so vladale v prvi Jugoslaviji, pred letom 1945. Pravice in dolžnosti žensk kot mater in žena so bile določene z avstrijskim Občim državljskim zakonikom iz leta 1811. Kasneje so bile dodane še različne novele, vendar kljub temu položaja žensk niso izboljšale. Mož je bil opredeljen kot »glava rodbine« in je bil zadolžen »za vodenje "hišnega gospodarstva", za "dostojno" vzdrževanje žene in je imel pravico zastopati ženo v "vseh primerih". Za opravljanje pravnih zadev je poročena ženska potrebovala predhodno privoljenje moža, lahko pa je bila priča pri oporoki, skrbnica mladoletnih oseb in njihove lastnine« (Jeraj 2005 : 20).

Njene dolžnosti pa so bile, da je po vseh svojih močeh podpirala svojega moža, uspešno vodila gospodinjstvo, skratka delala vse, kar je bilo v njeni moči, da bi možu olepšala in olajšala zasebno, družinsko življenje.

Razlike med zakonskimi in nezakonskimi otroki so bile v tistem času še vedno zelo velike, saj nezakonski otrok ni imel pravice do očetovega priimka, oče pa ga je bil dolžan preživljati (Jeraj 2005: 20). Žensko delovanje je bilo torej omejeno na družinsko, privatno sfero; njena dolžnost je bila predvsem vzgoja in skrb za otroke ter vodenje gospodinjstva po navodilih in pravilih svojega moža. »Zasluge« za takšno mišljenje gredo v veliki meri katoliški cerkvi. Pri utrjevanju in reproduciranju hierarhije med spoloma je odigrala pomembno vlogo. »Določala je temeljne vzorce medsebojnih odnosov (interakcij) ob opori na krščanske religijske razlage. ...Takšne razlage so skupaj s poudarjanjem brezmadežnega spočetja (kot izraza sovražnosti do spolnosti, ki je nasploh stalnica katoliške cerkve – Ranke-Heinemann 1992), ki je neprekinjeno sprožalo občutek nepopolnosti, prispevale h krepitvi obstoječe družbene urejenosti kakor tudi k podcenjevanju primarne prave vloge žensk nasploh« (Jogan 2001: 127). Katoliška cerkev si je s takšnimi in podobnimi razlagami, ki so se nanašale na ženske kot na »dekle Gospodove«, katerih funkcije so »rojevanje otrok, nega otrok in skrb za vse, ki so potrebni pomoči« utrjevala položaj ter skrbela za podrejeni položaj žensk (Jogan 2001: 128).

Prav te funkcije naj ženske po mnenju Joganove postavljale v odvisen položaj in sprejemanje različnih oblik gospodovanja. »Marija nastopa kot orodje boga (česar se zaveda), vendar je ta položaj opravičen (in kot tak odpravljen) z visokim poslanstvom, ki ga ima kot mati

odrešenika, saj sodeluje v odrešenjski zgodovini. Podobno je s to razlago odpravljen tudi gospodovalni položaj gospodarja, kajti tudi on samo "služi"« (Jogan 2001: 129).

1.1 Izobraževanje

Ženske so bile zaradi neenakopravnega položaja v družbi in družini posledično manj izobražene in razgledane kot moški. Ravno zaradi »priklenjenosti« na domače ognjišče, pogosto omejenosti na domači kraj in zaradi neudejstvovanja v javnem življenju, niso imele možnosti izobraževanja v formalnem smislu. Jerajeva navaja, da je kljub temu število žensk, ki so se izobraževale ali se hotele zaposliti, naraščalo že od konca 19. stoletja. Poleg tega je bila stopnja izobrazbe Slovenk višja od stopnje izobrazbe žensk v ostalih jugoslovanskih območjih. Po podatkih, ki jih navaja Jerajeva, je bilo leta 1931 v celotni državi od vseh moških prebivalcev, starejših od deset let, 32,2 odstotka nepismenih, od vseh žensk nad deset let starosti pa 56,4 odstotkov. V Sloveniji so bile te številke bistveno nižje, saj je bilo istega leta nepismenih le 5,8 odstotkov žensk, torej veliko pod povprečjem. Na nižjo stopnjo nepismenosti je vplivala tudi uvedba osemletne šolske obveznosti že leta 1869 (Jeraj 2005: 21).

Povečalo se je tudi število šol ter razširilo poučevanje v materinem jeziku. V času prve Jugoslavije so osnovno šolo na področju Dravske banovine obiskovali skoraj vsi šoloobvezni otroci. Dekleta so obiskovala tudi gimnazije in strokovne šole, med obema vojnoma pa je naraslo število absolventk učiteljic, ki je število fantov povprečno preseglo za kar 100 odstotkov. »Vendar pa so bile ženske izobraževalne ustanove vedno drugotnega pomena, saj so oblasti ob vsakem pomanjkanju finančnih sredstev najprej omejile ali celo ukinile dekliške šole« (Jeraj 2005: 21).

Slovensko žensko društvo, ki je bilo ustanovljeno leta 1901 v Ljubljani, je spodbujalo ženske k izobraževanju in je »bilo prvo žensko društvo, ki si je poleg kulturnih in socialnih nalog postavilo tudi povsem »feministične« cilje« (Jeraj 2005: 31). Zavzemalo se je za enake možnosti pri izobraževanju, v poklicih in politiki. Najpomembnejši del boja za enakopravnost pa je društvo videlo v izobraževanju žensk.

Naraščali sta osnovna in srednja izobrazba žensk, z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani leta 1919, pa se je razmahnilo tudi akademsko izobraževanje žensk. Pred začetkom druge svetovne vojne (1938/39) je delež ženskih slušateljic na univerzi narasel na 19% (Jogan 2001: 238). Tudi akademsko izobraževanje žensk ni bilo samoumevno, boj za pravico do akademskega izobraževanja še v času avstroogrške monarhije pa je bil dolgotrajen. »V obrambo "naravnega reda" so se v času boja za pravico žensk do akademskega izobraževanja odločno postavili tudi vrli lučenosci razuma na Slovenskem« (Jogan 2001: 84). V izobraženih ženskah so videli nemoralnost in neko nenaravno ter nenravno stanje, razlog za željo po izobraževanju pa so videli v slabi verski vzgoji, ki naj bi bila podlaga za »pravilno« obnašanje in ubogljivost, naravnost žensk.

Ženske so na avstroogrsko vlado naslavljale mnogo peticij za sprejem na univerzo, vendar so velikokrat naletela na gluha ušesa in izgovore, da bi pripustitev žensk na univerzo povzročila težave in da bi morali predavatelji prilagoditi znanstvena predavanja, ki da sedaj niso za ženska ušesa. »Opravičevanje izključenosti žensk iz univerze kaže, da je bila ustavno določena pravica do »svobode izobraževanja« (18. člen Ustave iz 21. decembra 1867) v »zdravorazumskem« razlaganju in moško vodeni družbi takratne Avstrije dejansko in samoumevno le pravica moških« (Jogan 2001: 85).

Ženske so v Avstriji končno (po skoraj četrto stoletje) dobile zeleno luč za obiskovanje univerze, vendar na začetku samo na eno fakulteto. Na filozofsko fakulteto so se smele vpisati študentke z avstrijskim državljanstvom in gimnazijsko maturo. Kljub temu, da je zahteva po univerzitetnem izobraževanju žensk vključevala tudi študij medicine, so se tja smele vpisati šele leta 1900, na pravno fakulteto pa šele leta 1919.

Vstop žensk v akademsko življenje je pomemben dosežek v boju za enake možnosti spolov, vendar pa to ni pomenilo konca težav in ovir, s katerimi so se morale spopasti (in se še spopadajo) študentke in kasneje diplomantke univerz.

1.2 Politična participacija

Ženske so se že v sedemdesetih letih 19. stoletja združevale v različne politične organizacije (Jogan 2001: 16), ženska društva, ki pa na političnem področju niso imela večje veljave in vpliva. Nasploh so ženske zelo težko uveljavljale svoje zahteve zaradi popolne izključenosti

iz takratnega političnega življenja. Vstopanje žensk v politiko se je kazalo kot kršitev naravnega reda in primarnih družinskih vezi (Verginella 2006: 54).

Pod avstroogrsko monarhijo je bila volilna pravica vezana na plačevanje davkov in posedovanje posesti, zato so bile že takrat nekatere ženske zapisane v občinskem volilnem registru. Vendar pa voliti niso smele osebno. Namesto poročene ženske je volil mož, neporočene, vdove ali ločenke pa so morale same določiti moškega, ki jih je zastopal na volitvah (Jeraj 2005: 25). Že leta 1892 je prve zahteve po splošni in neposredni ženski in moški volilni pravici postavila socialdemokratska stranka. V prvih letih 20. stoletja so se kazale možnosti, da bi splošno pravico razširili tudi na ženske, vendar pa tega niso hoteli podpreti liberalci, svojo podporo ženski volilni pravici pa so kasneje odtegnili tudi socialni demokrati. Razlog je bil v bojazni, da bi ženske (ki naj bi bile bolj dovzetne za vplive Cerkve) s svojimi glasovi podprle klerikalce. Nekatere ženske pa so bile politično aktivne na lokalni ravni; leta 1911 je bila spremenjena zakonodaja, ki je tudi ženskam omogočala vključevanje v strankarsko življenje (Antić 1999: 18). Tudi v času kraljevine SHS ženskam ni uspelo izboriti volilno pravico, kljub temu da je Vidovdanska ustava iz leta 1921 pa tudi iz leta 1931, nakazovala na sprejetje zakona o volilni pravici žensk in, kljub temu da je ženski pokret, ustanovljen leta 1926 organiziral zborovanja ter zahteval volilno pravico za ženske (Antić 1999: 18).

»Ženska volilna pravica, ne splošna, ne omejena, pa ni bila uvedena, kljub temu, da se je v tistem času uveljavila v vrsti evropskih držav in da so bili v začasnem narodnem predstavništvu postavljeni predlogi v tem smislu. Tedaj in pozneje je ostala stara Jugoslavija v vrsti držav, ki ženam parlamentarne volilne pravice niso dajale«, kot navaja dr. Vasilija Melika Tone Ferenc. Ženske pa so prvič samostojno lahko volile šele leta 1942, ko je 17. maja izvršni odbor OF »z odlokom razpisal volitve narodnoosvobodilnih odborov na partizanskem svobodnem ozemlju« (Ferenc v Antić 1999: 64),... Teh volitev so se lahko udeležile vse osebe stare nad 18 let. Po ohranjenih podatkih pa je razvidno, da so bile v razne organe odločanja izvoljene tudi ženske. Skozi ves čas osvobodilnega gibanja, so torej imele ženske pasivno in aktivno volilno pravico, ki so ju tudi uporabljale.

1.3 Humanizacija odnosov med spoloma

Ženska je od nekdanj veljala za odvisno, nesamostojno in nezmožno vzdrževanja sebe in družine. Zato ji je bila dodeljena »naravna« vloga matere, žene in gospodinje; torej zasebna sfera življenja, vse kar je bilo javnih zadev je bilo prepuščeno moškim, ki naj bi bili sposobnejši, racionalnejši itd. »Takšen položaj žensk je bil strogo reguliran z zakonsko zvezo, v kateri je bil ženski določen podrejen položaj, kajti »*oblast v rodbini pripada očetu. Mati je njegova pomočnica.*« (kot je jasno zapisal npr. J.E. Krek 1901)« (Jogan 2001: 240).

Zakonska zveza je bila edina prava enota takratne družbe, na njej in samo na njej je lahko temeljila družina, vendar pa ni bila dostopna vsem, saj je bilo sklepanje zakonskih zvez v Avstriji povezano z ekonomskimi omejitvami. Zaradi pogostega sklepanja zakonskih zvez zaradi ekonomskega interesa, povezovanja vplivnih družin, se je rodilo tudi veliko nezakonskih otrok (v Avstriji se je v letih 1891—1895 rodilo največ nezakonskih otrok na 1000 rojenih otrok), ki so bili takrat v dosti slabšem položaju kot zakonski (Jogan 2001: 240). Niso imeli pravice do očetovega priimka, torej posledično tudi pravice do dedovanja, nezakonske matere pa so bile pogosto ožigosane.

Nič drugače ni bilo v prvi Jugoslaviji kot navaja M. Jeraj. Ženska je imela sicer pravico do vseh ugodnosti, ki jih je imel mož, vendar je bila njena dolžnost, da ga uboga v vsem in se drži njegovih pravil pri vodenju gospodinjstva ter ostalih domačih zadev.

1.4 Reproduktivno obnašanje in načrtovanje družine

Ženska tudi ni razpolagala s svojim telesom, temveč je bila razumljena kot »rodilni stroj«. Zato je bila umetna prekinitev nosečnosti, splav velik zločin. V socialistični Jugoslaviji pride na tem področju do nekaterih za ženske (in za nezakonske otroke) zelo pomembnih in naprednih sprememb.

Odločanje o ženskem telesu je bilo vedno nekako moška stvar. Od vnaprej domenjenih porok, rojevanja otrok, kolikor jih hoče mož, do zaničevanja, če je ženska neplodna, »jalova«. Ženske se niso mogle samostojno odločati o rojstvih otrok ali o prekinitvi nezaželene nosečnosti. Največkrat ženska o številu otrok ni imela pravice odločati, rodila jih je »kolikor je Bog dal«. Četudi je bila npr. po osmih porodih in treh spontanah splavih že v življenjski nevarnosti, nosečnosti ni smela prekiniti. Označili bi jo za morilko in sodno preganjali.

»Abortus je bil vedno vroča tema vseh moralističnih, narodobrižniških in protišenskih razprav« (Žnidaršič 2000: 80). Razprave na temo splava in o moralni vprašljivosti žensk so pisali večinoma moški, ki so iskali razloge za upadanje rodnosti. Ker so izključili »naravne« vzroke, so sklepali, da je upadanje rodnosti povzročilo umetno prekinjanje nosečnosti in na takšen način regulirano načrtovanje števila otrok (Žnidaršič 2000: 81).

V prvi Jugoslaviji je vprašanje splava od leta 1929 urejal kazenski zakonik. Po njem je nosečnost lahko bila prekinjena iz zdravstvenih razlogov. Do takrat so bili namreč vsi zakoni »naperjeni« proti materi (Jeraj 2005: 141). Kazni za ženske, ki so naredile splav iz kakršnegakoli drugega razloga, so bile povsod zelo visoke, kaznovani pa so bili tudi tisti, ki so pri tem kakorkoli sodelovali in pomagali. Kljub temu pa to ni moglo ustaviti žensk v stiski, ki so pomoč večinoma iskale pri nestrokovnjakih in mazačih. Veliko primerov se je končalo s smrtjo, zato »so si zdravniki v desetletju pred drugo svetovno vojno čedalje bolj (javno) prizadevali za spremembo zakonodaje«, češ da je manjše zlo, če se opravljajo strokovni posegi in se tako zmanjša nevarnost za ženske (Žnidaršič 2000: 82). Neželene nosečnosti pa niso bile le posledica »nespametnega in nemoralnega obnašanja žensk«, temveč tudi posledica posilstev. Velikokrat so bile ženske tudi žrtve nasilnih dejanj doma, ki so se zgodila doma in so bila povezana z alkoholizmom. Zato je bilo čedalje več takšnih, ki so menili, da je potrebno stanje na tem področju urediti v korist žensk. Leta 1933 so nekatera ženska društva v

Ljubljani organizirala zborovanje za legalizacijo splava iz socialnih razlogov (Jeraj 2005: 142). V tridesetih letih se je za svobodno odločanje o rojstvih otrok zavzemala tudi Komunistična partija.

1.5 Zaposlovanje

Trditev, da je socializem prisilil ženske, da so se zaposlile ter jih »potisnil« za delovne stroje je neupravičena, saj zgodovinski podatki kažejo, da so se ženske v veliki meri zaposlovale že prej in da je število zaposlenih do druge svetovne vojne neprestano naraščalo. Na nekaterih področjih (npr. svilarska industrija) so se ženske na območju sedanje Slovenije lahko zaposlovale že v 18. stoletju, leta 1910 pa je bilo v Avstro-ogrski med vsemi zaposlenimi 46,6 odstotkov žensk (Jogan 2001: 237).

Sabina Ž. Žnidaršič navaja podatke o ženskah s Kranjske, ki so se zaposlovale med leti 1880 in 1910 ter ugotavlja, da je bil delež zaposlenih žensk na Kranjskem v tistem času visok in celo ponekod višji v primerjavi z drugimi evropskimi deželami. Žnidaršičeva na tem mestu označuje ženske, ki so delale, kot »pridobitne«. »Seveda s tem ne trdimo, da, denimo, povprečna Angležinja v primerjavi s povprečno Kranjico ni »delala« oziroma da ni prispevala k svojemu preživetju; bistvena razlika med obema je bila le v tem, da je avstrijska poklicna statistika v nasprotju s podobno angleško pač znala (in hotela) ujeti tisti del aktivnosti svojega prebivalstva, ki ga danes uvrščamo v tako imenovano »sivo« ekonomijo« (Žnidaršič 2000: 233). Zaradi tega danes več vemo o pridobitnosti avstrijskih, torej kranjskih kot pa angleških žensk, po drugi strani pa več o zaposlenosti angleških kot pa avstrijskih. Pridobitne dejavnosti niso bile vedno povezane z zaposlitvijo ženske, tudi ni šlo vedno za neposredno plačilo za opravljeno delo. Avtorica še piše, da so se ženske, dokler so bile samske, zaposlovale v obrti ali industriji, ki pa »zaradi slabo razvite infrastrukture mladim materam nikakor ni bila naklonjena« (Žnidaršič 2000: 233). Po poroki so pridobitno delo lahko nadaljevale na primer kot mezno delo na kmetijah ali v obrti, kamor so lahko pripeljale tudi otroke; druga možnost je bila, da so si delo nosile domov. Ženske so bile na Kranjskem povečini zaposlene ali pridobitne v kmetijstvu, v industriji in obrti jih je bila manj kot tretjina.

Med delavci je bilo na celotnem slovenskem ozemlju skozi vse obdobje avstrijske monarhije zaposlenih približno četrtnina žensk in že takrat je avstrijska statistična služba opozarjala na visoko zaposlenost slovenskih žensk v primerjavi z drugimi deželami. To je po mnenju raziskovalcev posledica močnega izseljevanju Slovencev, »na eni strani čezmorskega, velikokrat so se preseljevale po cele družine, in na drugi strani preseljevanja znotraj države in v zahodno Evropo, ki pa je zajemalo bolj posameznike, predvsem moške« (Fischer v Jogan, ur. (1986a).

Po prvi svetovni vojni se je na Slovenskem nadaljevalo obsežno zaposlovanje žensk, vendar pa ženske še vedno niso bile enakopravne moškim in so jim bili marsikateri poklici nedostopni, sploh vodilni položaji. Delodajalcem je kot izgovor služila šibkejša ženska konstitucija, zaradi katere naj bi bile bolj občutljive in zato bolj nagnjene k boleznim. Velika ovira pri potegovanju za odgovornejša in bolj plačana delovna mesta je bila tudi verjetnost nosečnosti, zaradi katere naj bi ženska dalj časa izostala z dela, nato pa bi imela obveznosti in skrb za otroka, kar bi jo omejevalo pri njenih obveznostih na delovnem mestu. Ženske so bile lažje nadomestljive kakor moški ravno zaradi njihove reproduktivne vloge.

V obdobjih gospodarskih kriz so lastniki tovarn in podjetij radi zaposlovali ženske. »Matere, še posebej tiste, ki so bile edine hranilke družine, so se namreč pogosto zadovoljile tudi z najmanjšim plačilom« (Jeraj 2005: 23). Jerajeva še omenja, da je na začetku dvajsetih let 20. stoletja prišlo do poenotenja delavsko zaščitne zakonodaje (v stari Jugoslaviji so sprva veljali še predpisi iz prejšnje države Avstro-ogrske); izšli so trije novi zakoni, ki naj bi ščitili delavce. 28.2. 1922 je bil sprejet zakon o zaščiti delavcev, ki je bil še posebej pomemben za delavke – matere, saj je določal pravico do porodniškega dopusta za čas dveh mesecev pred in dveh mesecev po porodu. Poleg tega je imela porodnica pravico do dojenja otrok še dvajset tednov po vrnitvi na delo. Lastniki podjetij določene velikosti in z določenim številom mater, so bili obvezani zgraditi otroška zavetišča v bližini svojih podjetij, ki bi zagotavljala varstvo za otroke delavk, ko so le te v službi. Vendar je bilo v praksi pogosto tako, da izvajanja zakona niso nadzirali. »Tako na primer ni najti podatkov, da bi inšpekcija dela na slovenskem področju zaradi neupoštevanja določb v zvezi z otroškim varstvom zavrnila kakšno prošnjo za odobritev delovanja podjetja« (Jeraj 2005: 24).

Do druge svetovne vojne so ženske prejemale od 25—30 odstotkov nižje plače kot moški, podatki za leto 1931 za takratno Dravsko banovino pa kažejo, da je bil delež žensk med zaposlenimi 39,6 odstotni.

Torej, dejansko stanje na področju zaposlovanja žensk ni bilo rožnato. Kot povzema Jerajeva, je bila ženska brez političnih pravic, slabše plačana za enako delo kot moški. Poleg tega ji niso bili dostopni vsi poklici. Prav tako je imela podrejen položaj v družini, kljub temu, da je ženska skrbela za otroke, dom in pogosto tudi celotno posestvo, je bila drugorazredni državljani v primerjavi z možem. Sprememba iz agrarne v industrijsko deželo pa je vplivala tako na javno kot na zasebno življenje. Sploh pa so razmere med vojno ženske prisilile, »da so razširile področje svojega delovanja«. V prvih povojnih letih je bila prva na vrsti obnova države, zato je bila tudi pomoč žensk nujna. Obnovitvena dela so potekala večinoma brezplačno, s prostovoljnim delom zaposlenih ter vojnih ujetnikov in političnih zapornikov. Vključena je bila večina prebivalstva, saj je bila skupna obnova tudi ideološkega pomena in je simbolizirala značilnosti novega, socialističnega režima.

1.5.1 Porodniški dopust

Janez Malačič v svojem članku leta 1987 piše o razvoju porodniškega dopusta, ki je po njegovem tesno povezan s transformacijo tradicionalne družine, razvojem industrijskega načina proizvodnje in kapitalizmom, vključevanjem žensk v družbeno proizvodnjo, razvojem delavskega gibanja in razrednim bojem delavskega razreda (Malačič 1987: 423—432). Z vključevanjem žensk v družbeno proizvodnjo je nastalo protislovje med njeno funkcijo zunaj doma in njeno materinsko vlogo. Ti dve funkciji je bilo vse težje usklajevati.

V začetnem obdobju vključevanja žensk v družbeno proizvodnjo se je v nekaterih delih Zahodne Evrope celo povečala umrljivost dojenčkov. Malačič piše, da se je delavski sloj vseskozi zavzemal za varstvo materinstva in majhnih otrok, kar se je pokazalo že na prvem kongresu socialistične internacionale v šestdesetih letih 19. stoletja. Prizadevanja so obrodila sadove, Švica je kot prva država leta 1878 uvedla obvezni osemtedenski dopust za delavke porodnice.

Prizadevanje in razprave o vprašanju porodniškega dopusta, varstva materinstva in majhnih otrok se je razmahnilo in v začetku dvajsetih let 20. stoletja doseglo najširše družbene kroge. »Znašlo se je na dnevnem redu parlamentarnih razprav v mnogih evropskih državah, kar je vodilo do sprejema državnega zavarovanja porodnic v osmih evropskih državah: Italiji, Franciji, Norveški, Švici, Rusiji, Romuniji, Angliji, Srbiji in v Avstraliji ter do razširitve zavarovalnih zakonov v Nemčiji, Avstriji, Madžarski in Luksemburgu« (Malačič 1987: 423—432). Čas porodniškega dopusta se je z razvojem in časom podaljševal, krog upravičencev do dopusta se je širil, prihajalo pa je tudi do liberalizacije pogojev za pridobitev pravic dopusta.

1.6 Žensko gibanje

Boj za žensko enakopravnost je (bil) dolgotrajen in naporen proces, njegovi učinki in posledice pa so vidni še danes in predvsem danes, ko se nam zdijo »ugodnosti« za ženske nekaj samoumevnega. Pionirke ženskih gibanj so postavile trdne temelje, na katerih so svoj boj nadaljevali naslednji rodovi žensk.

Žensko gibanje korenini že v razsvetljenstvu, še bolj pa ga je spodbudila francoska revolucija. Že leta 1791 je Francozinja Olympe de Gouges z *Deklaracijo o pravicah ženske in državljanke* zahtevala enakost moških in žensk na vseh področjih življenja, leto kasneje pa je izšla delo Angležinje Mary Wollstonecraft *Zagovor pravic ženske*, v kateri se je avtorica prav tako zavzemala za načelo enakosti med spoloma ter med drugim poudarila pomen izobraževanja žensk.

Od začetkov 18. stoletja so bile glavne akterke ženskega gibanja razne samostojne ženske organizacije (npr. gibanje *suffražetk*, katerih ime je govorilo samo zase: suffrage=volilna pravica) ali pa odseki različnih političnih organizacij. Pogosto je bilo žensko gibanje tesno povezano z drugimi gibanji, ki so se borila proti različnim oblikam zatiranja.

Žensko gibanje ni bilo enotno ne v praktičnem in ne v teoretičnem smislu. Različne smeri, frakcije so imele različna pojmovanja poslanstva ženskega gibanja. »Vodilna struja je zagovarjala družbeno enakost med spoloma in težila k odpravljanju različnih oblik

diskriminacije žensk, manjšinska pa je poudarjala razlike, drugačnosti (oprte zlasti na materinstvo in posebnosti ženske) in je bila v bistvu konservativna« (Jogan 2001: 229).

Tudi na Slovenskem je bilo žensko gibanje razdeljeno glede na različna institucionalna in socialna ter kulturna merila. Njegova posebnost, ki ga razlikuje od ostalih evropskih gibanj, je narodoobrambno delovanje v času Avstro-ogrske ter stare in nove Jugoslavije.

Žensko gibanje na Slovenskem se je začelo leta 1887 v Trstu, ko je bila ustanovljena prva ženska podružnica Ciril Metodove družbe, katere cilj je bilo predvsem narodoobrambno delovanje. Deset let kasneje je začel izhajati tudi prvi slovenski ženski list *Slovenka*.

Leta 1894 je J.E. Krek ustanovil Katoliško društvo za delavke kot nekakšen odgovor na množično združevanje in organiziranje delavstva. 1901. je bila v Ljubljani ustanovljena Krščanska ženska zveza, po 1. svetovni vojni pa 1919 Slovenska ženska zveza (leta 1922 se je preoblikovala v Slovensko krščansko zvezo). Leta 1926 je bilo v Ljubljani ustanovljeno še Krščansko žensko društvo.

Do začetka 2. svetovne vojne je pomembno vlogo v ženskem gibanju odigralo tudi leta 1898 ustanovljeno Društvo slovenskih učiteljic, ki je med drugim že leta 1902 zahtevalo za ženske splošno volilno pravico. V Društvu (ki je bilo kasneje ukinjeno, vendar se je kljub temu uspelo obdržati pod drugim imenom – Društvo Dom učiteljic in kasneje Zadruga Dom učiteljic) je bila na narodoobrambnem področju še posebej aktivna in zaslužna Angela Vode, ki je od leta 1927 do 1937 vodila Ženski pokret, ustanovljen leta 1926.

Za namen dviganja kulturne zavesti slovenskih žensk, je bilo leta 1901 ustanovljeno Splošno žensko društvo, ki se je kasneje zavzemalo še za »socialni in gospodarski razvoj ženstva« (Jogan 2001: 233).

Po 1. svetovni vojni je bilo na Slovenskem ustanovljenih še več ženskih društev, ki so delovala v smislu obrambe naroda in so bila ustanovljena na obmejnih področjih, kjer so bili raznarodovalni pritiski največji.

Zveza delavskih žen in deklet (ZDŽD) je bila ustanovljena leta 1924 v Ljubljani in je bila od vseh društev in zvez do takrat najbolj socialistično feministično usmerjena. Že v dvajsetih letih je odločno zahtevala »splošno, enako in tajno volilno pravico, enakopravnost zakonskih in nezakonskih otrok, uzakonitev starostnega zavarovanja za vse delavstvo (tudi za služkinje), skrb kapitalističnih podjetij za dečje domove, itd« (Jogan 2001: 234). ZDŽD je bila leta 1935 zaradi komunističnega delovanja prepovedana, kasneje pa je njene cilje, ki jih je Zveza postavila že v dvajsetih letih, prevzela Komunistična partija Jugoslavije (in Slovenije). Leta

1940 je vidna aktivistka in funkcionarka KPJ, V. Tomšič, v Zagrebu predstavila znameniti referat in tako predstavila odnos KPJ do ženskega gibanja in ženskega vprašanja. Ugotovitve in zahteve so strnjene v naslednjih točkah:

1. zahteve, ki zadevajo funkcijo ženske kot matere; popolna zaščita mater pred in po porodu, domovi za matere in nosečnice, porodnišnice, bolnišnice, varstvo otrok, zaščita otrok, enakopravnost nezakonskih in zakonskih otrok, legalizacija splava, dokler razmere ne bodo dovoljevale rojevanja otrok brez skrbi.
2. Dvojna morala predstavlja za Tomšičevo velik problem, rešitev pa si predstavlja z naslednjimi ukrepi: popolnost enakopravnosti žensk pred zakonom; boj proti prostituciji s kaznijo za zvodnike in kupce ter omogočanje dekletom, da najdejo dobro zaposlitev; civilni zakon in možnost ločitve
3. Gospodarske zahteve se nanašajo na enako plačo za enako delo, ukinitvev nočnega dela žensk, konec razlik v zaposlovanju poročenih in neporočenih žensk (Do tedaj so imele prednost pri zaposlovanju neporočene ženske, saj se je predvidevalo, da imajo manj obveznosti doma in se lahko bolj ter učinkoviteje posvečajo delu. Poleg tega delodajalcem ni bilo potrebno zagotoviti obveznega varstva za otroke zaposlenih. op.a.); določen delovni čas za hišne pomočnice, učinkovito varstvo tovarniških in drugih delavk pred kvarnimi posledicami dela; varstvo mladih deklet pred šikanami in spolnim izkoriščanjem od predstojnikov; plačan dopust za delavke pred porodom in po porodu z zakonskim jamstvom, da bodo po tem dopustu sprejete nazaj na delo; plačan čas za dojenje, otroške jasli pri tovarnah in uradih; dostop do vseh poklicev, ki ustrezajo ženskam, do vseh šol in možnost strokovnega izobraževanja (Tomšič 1976: 19).

Vse te zahteve, pravi Tomšičeva, je treba povezovati z bojem proletariata, ki mora voditi ženske v boj za njihove zahteve, »tako da jih nenehno opozarja na razredni značaj ženske neenakopravnosti in podrejenost.« (Tomšič 1976: 20).

Na tej konferenci je bila postavljena tudi stroga meja med meščanskim ženskim gibanjem in delavskim ženskim gibanjem. Prvo je bilo označeno kot »feministično« in »je poskušalo rešiti žensko vprašanje v okviru »razredne družbe s pomočjo nekakšnih reform«, drugo, delavsko žensko gibanje pa se je za zahteve po enakosti in za splošno ženske pravice, borilo skupaj z moškimi in ta boj povezovalo z bojem proti razrednemu izkoriščanju in proti imperialistični vojni.

Pred drugo svetovno vojno se je KP z drugimi organizacijami borila »za uresničitev načela enako plačilo za enako delo, zoper druginjo in izkoriščanje, za to, da bi ženske imele dostop do vseh vrst izobraževanja in do vseh poklicev (ženske npr. niso mogle biti sodnice), za izenačitev položaja zakonskih in nezakonskih otrok, za družbeno varovanje materinstva, za legalizacijo splava, za odpravo zakonsko določenega položaja moža očeta kot poglavarja družine« (Jogan 2001: 234).

2. POGLAVJE

Razmere med drugo svetovno vojno

V času okupacije in Narodnoosvobodilnega boja (NOB) so se na Slovenskem začele dogajati spremembe, ki so pomembne za ženske. Ženska društva in organizacije so med vojno odigrale pomembno vlogo na humanitarnem in narodoobrambnem področju. Leta 1942 je bila v Bosanskem Petrovcu ustanovljena pomembna ženska organizacija imenovana Antifašistična fronta žensk Jugoslavije (AFŽ), leto kasneje pa v Dobrniču še Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ). Obe organizaciji sta imeli pomembno vlogo pri povezovanju in spodbujanju žensk v NOB. S pomočjo dela na terenu, publikacij in glasil, so se širile ideje o narodni zavesti in uporu. Leta 1941 je začela izhajati *Naša žena*, na Primorskem je izhajala *Primorka*.

Ženske so med vojno opravljala najrazličnejša koristna dela in naloge. Bile so politične aktivistke, kurirke, obveščevalke, zagotavljale so prehrano, zbirale pomoč za partizane na bojiščih, poučevale v partizanskih šolah ter se proti koncu vojne vse bolj vključevale v politični prostor s prevzemanjem vodilnih mest v lokalnih organih OF in KP (Jogan 2001: 236). Nemalo Slovenk pa se je proti okupatorju borilo z ramo ob rami s partizani. Po podatkih je bilo že leta 1941 v partizanski vojski med vsemi borci 4 odstotke žensk; tak delež se je približno ohranil do konca vojne. Najbolj pomembno vlogo so imele ženske v saniteti in kot zdravnice, ki so v izredno težkih razmerah vodile nekatere vojaške bolnišnice (verjetno najbolj znana je bolnišnica *Franja*, po dr. Franji Bidovec).

V desničarskem tisku so, tako M. Jogan, pripadnice odporniškega gibanja, še zlasti partizanke, zasmehovali in jih klicali »rdeče emancipiranke« ter jih zmerjali s krvoločnimi koristolovkami, grabežljivkami, vlačugami itd. »Sovražnost do emancipiranih žensk, ki so jo na Slovenskem večinoma utrjevali in razširjali katoliško usmerjeni pisci od osemdesetih let 19. stoletja naprej, je v času kolaboracije v 2. svetovni vojni brez dvoma dosegla vrhunec« (Jogan 2001: 236). V času okupacije (17.5. 1942) so ženske dobile aktivno in pasivno volilno pravico, ki so jo lahko uresničevale v okviru partizanske oblasti. Ženske so aktivno vstopile v parlamentarne vrste po zasedanju odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra leta 1943. Med vsemi odposlanci jih je bilo 10,8 odstotkov, med člani Vrhovnega plenuma OF pa 10 odstotkov (Jogan 2001: 236).

3. POGLAVJE

Po drugi svetovni vojni

Po končani vojni, ko je bila država »utrujena« in porušena, je bilo potrebno obnoviti materialne pogoje življenja in na novo zgraditi družbo. Glede na to, da je bila slovenska družba tradicionalna, ruralna, nekatere vrednote pa trdno zasidrane v glavah ljudi, je bil proces spreminjanja in preoblikovanja dolgotrajen in ne vedno uspešen. Ženske so si v času socializma izborile marsikatero pravico, ki je bila umeščena v okvir razrednega boja. V nadaljevanju bom opisala nekatere dosežke, ki so (bili) za ženske zelo koristni in pomembni.

3.1 Izobraževanje

Po drugi svetovni vojni je imela nova socialistična oblast velike interese in načrte v zvezi z izobraževanjem, šolanjem otrok, mladine in odraslih (delavci, kmetje, intelektualci in drugi). Izobraziti in vzgojiti je bilo potrebno ljudi, ki bodo znali uspešno upravljati novo državo, da bo postala gospodarsko uspešna, močna, kulturna in bogata. Po besedah J. Ciperleta je vzgojno-izobraževalni sistem v štiridesetih letih po vojni doživel toliko in tako globoke spremembe kot še nikoli prej (Ciperle 1987: 95). Veljalo je prepričanje, da so ženske bolj dojemljive in dovzetne ter bi jih lahko nasprotniki novega režima, predvsem cerkev, naščuvali proti socialističnim oblastem. Zato je bilo izobraževanje še toliko bolj pomembno. Poleg tega so ženske tiste, ki se največ ukvarjajo z otroki in nanje prenašajo ideje in jih vzgajajo v dobre državljane.

Zakoni in uredbe po drugi svetovni vojni so med drugim ukinili meščanske šole, uvedli načelo ločenosti cerkve od države (šole), poddržavili zasebne šole, ki so jih prej upravljali cerkveni redovi. Ustanavljale so se nižje gimnazije. Deklice so tako kot pred vojno tudi po njej predstavljale približno polovico vseh učencev. Z odlokom o obveznem osemletnem šolanju vseh otrok leta 1953, so oblasti uzakonile šolanje od sedmega do petnajstega leta starosti (Ciperle 1987: 97).

Zaradi hitre industrializacije in razvoja so bile potrebe po kvalificiranih in usposobljenih delavcih velike. Strokovno šolstvo se je še razmahnilo in razvilo. V prvih povojnih letih je naraščalo le število učencev, vendar je po ponovni uvedbi gospodinjskih in kmetijskih šol,

začelo naraščati tudi število učenk. Že v strokovnih šolah se je pokazala segregacija po spolu, ki je očitna v raznih poklicih. Dekleta so se najbolj zanimala za zdravstvene in gostinske šole, kamor se fantje skoraj niso vpisovali. Najmanj zanimanja pa je bilo pri dekletih za industrijske šole. Raje so se odločale za poklice, ki niso zahtevali fizične vzdržljivosti. Babice, natarice, kuharice, medicinske sestre, frizerke, šivilje ipd. so bili najpogostejši poklici. Dekleta so bila pogosto v povprečju uspešnejša in marljivejša od fantov.

Popolne srednje strokovne šole so bile namenjene tistim, ki so si želeli pridobiti še več strokovnega znanja. Tudi tu so opazni večji ali ponekod celo 100 odstotni deleži učenk. Npr. v odseku za medicinske sestre in fizioterapevtke, večino šolskih klopi so dekleta zasedala tudi v ekonomskem, kemijskem, turistično-gostinskem odseku, v odseku za farmacevtske in rentgenske pomočnice, medicinske tehnike in v administrativnem odseku (Jeraj 2005: 227). V letih 1945—1950 je število učenk in učencev teh šol zelo naraslo; leta 1950/51 je bilo učenk za 405 odstotkov več kot zadnje predvojno leto. Kljub temu pa celotna slika ni bila tako ugodna, saj je bil odstotek vseh deklet, ki so obiskovala strokovne srednje šole, nižji kot pred vojno (Jeraj 2005: 227).

Diferenciacija učenk in učencev glede na spol se je ohranila tudi v naslednjih letih, in nanjo je opozarjala tudi Vida Tomšič. Po podatkih iz leta 1939 si je 95 odstotkov vseh deklet želelo opravljati 21 poklicev (prej že omenjenih, tradicionalnih – šivilja, frizerka,...), 25 let kasneje pa se je 88 odstotkov odločilo za 22 večinoma istih poklicev, ki veljajo za »ženske« poklice. Tomšičeva je videla problem v neusposabljanju žensk za kvalificirane poklice. Kot drugi vzrok za takšne izbire naj bi še vedno bila miselnost, da je ženska zaposlena le začasno, dokler se ne poroči ali rodi. Zato naj bi ženske izbirale manj zahtevne poklice glede na izobrazbo in take poklice, ki naj bi jim olajšali usklajevanje gospodinjstva in materinstva s poklicem, delom izven doma, npr. v šolstvu, zdravstvu. Reprodukcijska »ženskih« poklicev je morda posledica starih predstav o tem, da so ženskam bližje poklici, ki se povezujejo z materinstvom in negovanjem, ker se s podobnimi stvarmi ukvarjajo že v družini in gospodinjstvu (Tomšič 1976: 147).

Poleg srednjih strokovnih šol so dekleta obiskovala tudi umetniške šole, kjer se je vpis učenk in učencev po drugi vojni bistveno povečal, ustanovljenih pa je bilo tudi več takšnih šol.

Število deklet na njih je sicer zelo naraslo, vendar kot ugotavlja Jerajeva, se njihov odstotek glede na število vseh vpisanih ni bistveno povečal, saj je pred vojno znašal 49,6, po njej pa 59,3 odstotke (Jeraj 2005: 228). Čipkarske in baletne šole so bile med najbolj obiskanimi,

dekleta so predstavljala tudi približno polovico vseh učencev na šoli za umetno obrt in na nižjih glasbenih šolah.

Privlačnost učiteljskega poklica, ki je bil pri dekletih že tako priljubljen pred vojno, se tudi po vojni in v novem sistemu ni spremenila. Po drugi svetovni vojni se je ustanavljalo veliko novih šol, usposobljenega kadra pa je primanjkovalo. Oblasti so vzpodbujale mlada dekleta (in fante) naj se odločijo za učiteljski poklic in pomagajo pri vzgoji otrok. Že pred vojno je bilo na učiteljskih več deklet kot fantov (59,2 odstotka), v letu 1952/53 je ta odstotek narasel na 83,6. Podobna slika je bila na vzgojiteljski šoli, tam je bil delež deklet nekaj let celo 100 odstoten. Drugače pa je bilo na zavodu za telesno aktivnost, ki se je leta 1953 preoblikoval v Inštitut za telesno vzgojo: na začetku je bila vpisana polovica deklet, kasneje je ta odstotek padel na 41,9 odstotkov. Zanimiv je tudi podatek, da so se v drugih jugoslovanskih republikah za učiteljski poklic v večjem številu odločali fantje, v Sloveniji pa so bila, kot že napisano, dekleta veliko bolj navdušena nad tem poklicem (Jeraj 2005: 228). Razlog bi lahko bil tudi v nekoliko večji pismenosti Slovenk v primerjavi z dekletmi drugih jugoslovanskih republik. Tam so se morale ženske in dekleta v veliko primerih branja in pisanja šele naučiti, kaj šele, da bi se odločala za poklice, kot je učiteljski.

Po drugi svetovni vojni so se dekleta začela v večjem številu vpisovati tudi na gimnazije. V letu 1946/47 je delež deklet znašal 51,9 odstotka, v šolskem letu 1953/54 pa je gimnazije obiskovalo že 52,4 odstotka deklet. Jugoslovansko povprečje je takrat znašalo 43 odstotka, torej je bila Slovenija dosti nad povprečjem. Kljub temu, da je gimnazijo obiskovala več kot polovic deklet, je takrat število v višjih letnikih upadalo (Jeraj 2005: 229). Veliko deklet se je po končani nižji gimnaziji zaposlilo, ostalo doma, nekatere pa so se odločile za druge strokovne šole. Prevladujoče mnenje je namreč še vedno bilo, da se mora ženska izučiti praktičnega poklica, od njih se je večinoma pričakovalo, da bodo skrbele za dom in za otroke. Do leta 1958 sta obstajali nižja in višja gimnazija. Šolanje na vsaki je trajalo štiri leta. Po reformi je nižja gimnazija postala del osnovne šole (zadnji štirje razredi), višja gimnazija pa je postala gimnazija, kot jo poznamo še danes.

V gimnazijah so postopno uvajali nove predmete kot so sociologija, umetnost, proizvodno delo, praktična znanja,... Tako je gimnazija poleg znanja za nadaljnji študij nudila tudi strokovna znanja. Tako so se na primer leta 1968 učiteljska preoblikovala v pedagoške gimnazije, kamor so se množično vpisovala dekleta (Ciperle 1987: 101).

3.1.1 Visokošolski študij

Ne glede na to, da je bilo splošno prepričanje o izobraževanju deklet še vedno precej konzervativno, se je število študentk na visokošolskih študijih povečalo. V študijskem letu 1945/46 je bilo na ljubljanski univerzi 31,2 odstotka slušateljic, do leta 1970/71 je ta delež narasel že na 42,4 odstotke (Jogan 2001: 238).

Po vojni je bil urejen tudi visokošolski umetniški študij, že leta 1939 je bila ustanovljena akademija za glasbo, leta 1945 sta ji sledili še akademija za igralsko umetnost (kasneje akademija za gledališče, radio, film in televiziji - AGRFT) in akademija za upodabljajočo umetnost (kasneje akademija za likovno umetnost - ALU).

Filozofska fakulteta je že pred vojno pritegnila veliko deklet. Poleg tega so se dekleta zanimala še za pedagoške poklice, glasbo in medicino. Na filozofski in na prirodoslovno-matematični fakulteti ter višji pedagoški šoli, so imela dekleta v prvem desetletju po vojni večino, prav tako na akademiji za glasbo, kjer pa je bila izjema leto 1953/54. Razlike v usmeritvah so bile znotraj filozofske fakultete, saj se je kar približno 70 odstotkov vseh študentk odločilo za študij jezikoslovja. Germanistika, slavistika in romanistika so najbolj zanimali slovenske študentke, čista filozofija pa najmanj. Najmanj deklet se je v okviru prirodoslovno-matematične fakultete vpisalo na študij geologije, fizike, astronomije, meteorologije in mineralogije; nekateri od teh študijev še danes veljajo za bolj »moške«, saj se zanje odločajo predvsem fantje. Na tej fakulteti je bilo največje zanimanje za kemijo in biologijo. Pedagoška šola je izobraževala bodoče učiteljice strokovnih in srednjih šol in je prav tako pritegnila več deklet kot fantov. Ta so se v veliki meri odločala za študij jezikov, biologije in kemije. Sledile so zgodovina, geografija, matematika in fizika (Jeraj 2005: 232),... Tudi danes se na to fakulteto vpisujejo večinoma dekleta, velja pa med študenti neko splošno prepričanje, da je to »ženski« študij in da je na tej fakulteti lažji in manj zahteven kot na drugih fakultetah.

Odstotka števila študentk na medicinski (približno 30 odstotkov) in pravni fakulteti (približno 20 odstotkov) se v prvem desetletju po vojni nista bistveno spremenila. Razen tega, da se je na medicinski fakulteti povečalo število študentk stomatologije. Na ekonomski fakulteti je v letu 1953/54 študiralo 100 deklet, vendar pa razmerje med študenti in študentkami ni znano (Jeraj 2005: 232).

Vendar pa so se kljub naraščanju števila deklet na univerzah, le-ta srečevala z najrazličnejšimi problemi in ovirami v času med in po študiju. Študentke so v večji meri opuščale študij kot moški kolegi, vendar pa tiste, ki so se odločile študij dokončati, na splošno niso študirale dlje kot fantje. Delež študentk vpisanih na fakultetah je iz leta v leto (z manjšimi padci leta 1960/61) naraščal (npr. v študijskem letu 1960/61 je znašal 28,9 odstotkov, 5 let kasneje 38,3 odstotke, v letu 1980/81 je bilo vpisanih že 53,9 odstotkov deklet), prav tako tudi število diplomantk, vendar pa temu sorazmerno ni naraščal tudi delež univerzitetnih profesorice in asistentk. Podatki za leto 1990 kažejo, da je bilo takrat na ljubljanski univerzi od rednih profesorjev 10,6 odstotkov žensk, od izrednih 15,8 odstotkov, docentk pa je bilo za 18,4 odstotke. Na mariborski univerzi so ti odstotki nižji. (7,6%, 11,9%, 15,5%) Istega leta (1990) tudi drugod po svetu stanje ni bilo dosti boljše. Na to kažejo podatki iz nekaterih držav, kjer imata največji odstotek med rednimi profesorji Poljska in Rusija (16,9 in 17,5), med izrednimi profesorji pa imajo največji delež žensk prav tako Rusija, Francija in ZDA. Nižje deleže kot ljubljanska univerza so takrat imele Nemčija, Grčija, Avstralija in Norveška, s tem, da so imele vse, razen Avstralije, višje deleže docentk. Univerza v Mariboru je imela primerljive deleže s tistimi v Avstraliji.

Nekatere študijske smeri so se s povečevanjem števila deklet močno feminizirale. Na filozofski fakulteti je delež študentk npr. leta 1990/91 znašal že 84,7 odstotka, sledile so fakulteta za farmacijo (83,5 odstotka), ekonomska in pravna fakulteta, FDV (Jogan 2001: 86—89),...

3.2 Politična participacija

Z Ustavo leta 1946 so ženske dobile splošno in enako volilno pravico. Formalno so postale enake in enakopravne moškim na vseh področjih. Poleg naraščanja zaposlovanja in izobraževanja žensk je postopoma naraščalo tudi politično udejstvovanje. Začelo se je že med vojno, ko so ženske zasedale mesta v odborih in organih OF. Po vojni je veliko hitreje sicer naraščal delež zaposlenih žensk kot pa delež žensk, ki so vstopale v politično sfero, vendar je bil v primerjavi s predvojno situacijo, ko ženske niso imele niti volilne pravice, velik.

»Volilna pravica žensk je prelamljala staro, »simbolno« prepoved, omogočala je ženskam vstop v stoletja prepovedan prostor, namenjen izključno moškim« (Verginella 2006: 55). Zato, tako M. Verginella, je bilo tudi v najbolj revolucionarnih krogih čutiti nemalo bojazni. Jerajeva navaja podatke o številu žensk, ki so bile 26.10.1946 izvoljene v slovensko ustavodajno skupščino. Od 120 izvoljenih poslancev je bilo 9 poslank (7,5 odstotkov). Na prvi seji prvega izrednega zasedanja Ljudske skupščine (LRS) z enako sestavo kot pred njo Ustavodajna skupščina, je bilo v začetku leta 1947 izvoljeno predsedstvo. Sestavljalo ga je 19 oseb, le ena je bila ženska (Angelca Ocepek). Število poslancev je konec leta 1947 zaradi priključitve večjega dela Primorske naraslo za 25, od tega za eno žensko. Vsega je bilo torej na mesto poslank izvoljenih 10 žensk ali 6,8 odstotkov. Po izteku mandata prvih poslancev, je bilo leta 1951 na zasedanju 283 novo izvoljenih poslancev vsega 27 žensk (9,6 odstotkov). V novem predsedstvu sta tokrat sedeli dve ženski (Jeraj 2005: 311—312). Delež žensk v politiki se je v primerjavi z deležem žensk med drugo svetovno vojno zmanjševal tudi v nižjih organih oblasti; leta 1945 je bilo v okrajne, mestne in krajevne ljudske organe izvoljenih 10,9 odstotkov žensk, leta 1952 pa je v mestnih in okrajnih ljudskih odborih sedelo 8,3 odstotke žensk. Število izvoljenih žensk se je prav tako manjšalo v okrajnih in mestnih zborih proizvajalcev ter v krajevnih in rajonskih ljudskih odborih (Jeraj 2005: 313). V slovenski vladi – najvišjem izvršilnem in upravnem organu – so od 1945 do 1953 delovale 3 ženske: **Vida Tomšič** (v začetku ministrica za socialno politiko, nato predsednica republiške kontrolne komisije, članica vlade, članica izvršnega sveta LRS), **Lidija Šentjurc** (ministrica za prosveto, nato ministrica za komunalne zadeve in članica gospodarskega sveta), in **Mira Svetina** (predsednica kontrolne komisije) (Jeraj 2005: 313—315). Kljub temu, da je bilo žensk malo, sploh na pomembnejših položajih, je bil to velik napredek v primerjavi s predvojno situacijo in z današnjim časom, ko imamo v slovenski vladi le eno ministrico

(Marjeta Cotman, ministrica za delo, družino in socialne zadeve, maj 2007). Sploh pa je bil delež žensk med vsemi delegati republiške skupščine SRS po volitvah v letu 1974, 26 odstoten in višji od povprečnega deleža v parlamentih držav članic EU v letu 2000, ki je znašal 22,6 odstotkov.

Politiki so večkrat poudarjali pomen sodelovanja in vključevanja žensk v politiko in javno življenje. Zaradi zmanjševanja politične zastopanosti žensk v letih po vojni, je leta 1953 tudi Tito izrazil svoje nezadovoljstvo s sodelovanjem žensk v politiki. Ugotavljal je, da se konservativni pogled na žensko vlogo v družbi vrača tudi pri nekaterih komunistih in da celo v državah brez socialističnega sistema ženske opravljajo najodgovornejše funkcije tako v domovini kot v mednarodnih institucijah. Tito je bil prepričan, da jugoslovanske ženske, ki so se borile z ramo ob rami z moškimi, niso manj sposobne od pripadnic drugih narodov in bi se morale vključevati v gospodarstvo in politiko. Ženske ne bi smele dovoliti moškim, da jim branijo vstopati v javno življenje; morale bi biti prodornejše, saj v odločanju o najpomembnejših stvareh ni razlike med moškimi in ženskami. Prav zaradi materinske vloge in vzgoje novih rodov pa bi morala ženska imeti še več pravice do besede (Jeraj 2005: 308).

M. Verginella pa piše, da je hkrati vrh slovenske politike preko ženskega časopisa sporočal ženskam, da jih je ljudska oblast rešila iz ponižujočega položaja, v katerem so se znašle pod antiljudsko fašistično oblastjo. Torej morajo biti nadvse hvaležne novemu vodstvu, ki jim je podelilo pravice, besedo, da lahko spregovorijo o položaju nezaščitene mater in zavarujejo svoje zdravje in zdravje otrok. Ženske je bilo treba naučiti pravilnega političnega mišljenja in reševanja političnih vprašanj, da bi spoznale pravo pot (Verginella 2006: 63). Skratka, kot je tudi danes velikokrat slišati, si ženske niso same priborile pravic (kot, da stoletni boj žensk za enakopravnost ne bi imel nobene teže); te naj bi jim podarili oblastniki.

Po začetnem upadanju vstopanja žensk v politično življenje, se je delež v organih odločanja žensk postopno povečeval. Po volitvah leta 1974 je bil delež žensk med vsemi delegati republiške skupščine 26 odstoten, v zboru občin je bilo v obdobju 1978—1982 22 odstotkov žensk, v zboru združenega dela pa 29,5 odstotkov. Približno takšen delež žensk v politiki se je ohranjal do volitev leta 1990. Joganova pa dodaja še, da se je delež žensk v politiki od zadnjih volitev v socialističnem sistemu (leta 1986) zmanjšal od povprečnih 24 odstotkov na 11,25 odstotkov. »Tendenco izključevanja žensk iz političnega odločanja so v začetku tranzicije opravičevali s potrebo po »evropeizaciji« in vračanju žensk v njihov »naravni« prostor – v

družino, ne da bi upoštevali že doseženo stopnjo odpravljanja diskriminacije v Evropi (in svetu) in tudi spremembe v (samo)zavesti žensk« (Jogan 2001: 239). Ženske so na tak način hoteli »osvoboditi« dela izven družine, ki da jim ga je »vsilil« socializem.

V obdobju po drugi svetovni vojni je imela pomembno politično in izobraževalno funkcijo Antifašistična fronta žensk (AFŽ). Ženskam naj bi pomagala pri izobraževanju, usposabljanju za delo, nepismenosti in predvsem naj bi ženske vzgajala v socialističnem duhu in spodbujala njihovo narodno zavest (Andrejašič 2000: 94). (več o tem v poglavju **3.6. Žensko gibanje**)

Tomšičeva v intervjuju, objavljenem leta 1972, poizkuša pojasnjevati vzroke za upadanje števila žensk v politiki. Za čase med vojno je značilno pridobivanje in spodbujanje žensk k sodelovanju in pomoči na vseh področjih. Ženske so se med NOB aktivno vključevale v politiko in se uveljavljale na vseh družbenih funkcijah. Besede Tomšičeve so optimistične, saj je velika razlika med predvojnim in sedanjim stanjem glede položaja žensk v politiki. Po njenem mnenju pa so to vprašanja, ki ne zadevajo le žensk, temveč »gre v bistvu za vprašanja o državi in samoupravljanju, o vplivu proizvajalca, delavca na družbeno dogajanje, za to, da se še vedno bojujemo za dominantno vlogo delavskega razreda in da to obremenjuje in opredeljuje danes vse odnose v družbi« (Tomšič 1976: 149). Problem vidi v popuščanju v idejah (»idejna fronta«) in da se teorija še vedno razlikuje od prakse. Takrat, ko bi se morali najbolj boriti za ideje, načela in imeti »jasno orientacijo«, ko bi morali ustanavljati več otroških ustanov, urediti otroško in šolsko prehrano, spodbujati izobraževanje žensk, so se začeli umikati. In posledica je tudi vračanje žensk za domača ognjišča. Kljub temu, da so to načela socialistične države in so zapisana v deklaracijah. »Tu spet delimo usodo besed in dejanj, teorije in prakse« (Tomšič 1976: 149)! Poudarja pa, da je v deklaracijah, ki zadevajo ženske, matere in delavke velikokrat opaziti demagogijo in »paternalistično dobrotnost«, ki nikakor ne prispevajo k rešitvi ženskega vprašanja in v resnici ne izboljšujejo odnosov med spoloma. Zaradi tega lahko ženske postajajo pasivne in pričakujejo, da se bo z vprašanji, ki zadevajo njih, ukvarjal nekdo drug. To vodi tudi v umikanje žensk iz politike.

3.3 Humanizacija odnosov med spoloma

Do socialističnih sprememb je prevladovalo mnenje, da je ženska ustvarjena za to, da skrbi za dom in družino ter da je nesamostojna in odvisna od moškega. Njena »naravna« vloga je biti čim boljša žena, mati in gospodinja. V javno življenje naj ne bi vstopala, to je bilo opravičevano tudi z izjavami, da je politika umazana in pregroba za nežne, čiste matere, »kraljice« doma.

S socializmom in uzakonjeno enakostjo in enakopravnostjo obeh spolov, se je takšno prepričanje skušalo premagati ter spremeniti družbeno dojetje vlog spolov. Sprejeti so bili zakoni, ki so izenačevali ženske kot enakovredne partnerice v zakonski zvezi in na splošno v družbi ter jim olajšali usklajevanje družine z delom izven nje. Dana je bila možnost razveze zakonski in nezakonski otroci so postali enakopravni in izenačeni. »Temeljna predpostavka celovitega urejanja zasebnega in javnega življenja je bila samostojnost in neodvisnost ženske« (Jogan 2001: 240).

V povojnih časih je bilo s strani socialističnih oblasti zaželeno, da je ženska poročena, saj naj bi to (v povojnem obdobju) zagotavljalo večje ugodnosti in varnost tako zakoncema kot njunim otrokom. M. Jeraj piše o tem, da so člani komunističnega vodstva »v skladu z Engelsovo teorijo o drugačnem značaju zakona v socializmu predvidevali, da sčasoma uradna registracija zveze med moškim in žensko ne bo več potrebna« (Jeraj 2005: 147). Torej, postopoma bi se lahko izenačili izvenzakonska in zakonska zveza, kar se je v resnici zgodilo leta 1976. Močno se je poudarjala enakopravnost žene v zakonu in družini. Z zakonom iz leta 1946 so oblasti uvedle monogamijo, ki prej ni bila obvezna v muslimanskih delih, civilno poroko ter enakopravnost žene z možem. Ukinjen je bil patriarhat, cerkvi je bil odvzet vpliv pri sklepanju in reševanju zakonov.

Tudi glede otrok sta imela zakonca enake pravice in dolžnosti. Zakon je obema nalagal skrb in nego za otroke ter pomoč drug drugemu pri delu. V primeru razveze sta bila zakonca enakopravna; starša sta se sporazumela o varstvu in vzgoji otrok, sodišče je posredovalo v primeru nezmožnosti dogovora. Prav tako je določilo višino preživnine glede na zmožnost staršev.

Zakon ni predvideval nikakršnih omejitev v zvezi z zaposlenostjo ženske ali moškega, prav

tako ženi ni bilo potrebno prevzeti moškega priimka. Že to nakazuje, da ženska ni bila več (vsaj formalno-pravno gledano) tretirana kot moževa (moška) lastnina, temveč kot individuum, ki lahko odloča in živi zase ter ji ni več potrebno slediti možu.

V. Tomšič je v svojem predavanju 23.3. 1956 za aktiv zveze komunistov beograjske univerze, podala svoja razmišljanja o zakonski zvezi in družini v socializmu. Bistveno je, da gledamo na družino kot na spremenljiv družbeni odnos. Kajti dejstvo je, da so se oblike družine menjavale in da je patriarhat le ena od oblik družin. Nastanek tega pa temelji na privatni lastnini. Moški kot rejec živeli in tudi lastnik postane sčasoma nadrejen ženski (Tomšič 1976: 218).

V novi, socialistični družbi se je potrebno boriti proti zastarelim prepričanjem, da ženska najde svoje mesto v družbi šele s poroko. Pomembno je, da se zakonska zveza sklene iz ljubezni, kajti v nasprotnem primeru sta oba zakonca lahko nesrečna. »Socialistična mladina mora, če hoče biti resnično svobodna, priznati enakopravnost slehernemu človeku, to pa pomeni predvsem ženski, da vzpostavi svoje ljubezenske, zakonske in družinske odnose na docela novih, naprednih stališčih« (Tomšič 1976: 223). Pri sklepanju zakonskih zvez ne sme biti več pomembno, koliko premoženja ima kdo, na kakšnem položaju je v družbi ali kako pomembne zveze ima. Zakon mora temeljiti na medsebojnem spoštovanju, sporazumevanju in ljubezni dveh ljudi.

Dalje Tomšičeva poudarja, da sedaj še veljajo predpisi in zakoni o človeških odnosih in družinskem življenju, vendar morda nekoč ti ne bodo več potrebni, saj se bo vzpostavil nek družbeni red, neka morala v glavah ljudi, da bodo pravilno ravnali sami od sebe in ne zaradi možnosti kaznovanja. Tako v prihodnje morda ne bomo več rabili zakonov o prepovedi nasilja nad ženo in otroki. V tem trenutku se oblasti še morajo na tak način vmešavati v zakonsko in družinsko življenje. Napredno se mi zdi razmišljanje Tomšičeve o parih brez otrok. Pravi, da se je oblast nehala vmešavati v zakone brez otrok, kajti to je njihova volja, dolžnost oblasti pa je, da jo spoštujejo. To je v nasprotju s tem, kakšno mnenje prevladuje v današnji družbi. Ženske ali pari brez otrok veljajo za manjvredne, sebične in »nedomoljubne«, saj je rodnost nizka in obstaja nek strah pred izumrtjem Slovencev. Pri tem pa se nepravilno povečuje družine z otroki in skorajda zaničuje tiste brez. Vedno bolj prevladuje mnenje, da je ženska prava ženska le, če je mati. S tem končno doživi ženskost in se uresniči, kar pa ne pomeni da funkcija matere v socializmu ni imela takšnega pomena. Prav tako so velik pomen

pripisovali materinstvu, vendar so poudarjali, da bo srečna tista mati, ki bo hkrati ekonomsko neodvisna, torej zaposlena (če seveda želi). In tista, ki bo lahko svobodno odločala o številu otrok ter kdaj se bodo rodili. Poleg tega je bilo pomembno, da bi velik del družinskih opravil prevzeli tudi možje. Stališče oblasti je bilo takšno »Materinstvo naj ženske ne bi zapiralo nazaj v hišo, marveč naj bi iz nje napravilo še aktivnejšo družbeno delavko, ki se bo kot samoupravljalica in občanka bojevala za razvoj vseh tistih služb in ustanov, ki jih njen otrok potrebuje« (Tomšič 1976: 327).

Nasprotno se socialistične oblasti morajo vmešavati v zakonske zveze, kjer so otroci; v dobro otrok. Kajti, kot že rečeno, v družbi še ni takšnih odnosov, ki bi zagotavljali popolno varnost otrok in žene. Pomembno je, da se vzbudi odgovornost matere in očeta do otrok, predvsem očeta, ki v prejšnjih časih ni imel pomembne vzgojne vloge, saj naj bi bila za to funkcijo »poklicana« mati. »Mladina mora razumeti, da so zakoni, ki nalagajo odgovornost iz spolnih in zakonskih odnosov, zdaj nujno potrebni ne samo zaradi gmotne preskrbe otroka in nepreskrbljenega zakonca, marveč naj tudi pomagajo vzpostavljati in gojiti bodoče norme človeškega življenja« (Tomšič 1976: 230).

Ker pa je bila takrat zaposlitev matere kar velika težava zaradi pomanjkanja ustanov, ki bi skrbele za otroke v delovnem času staršev, se je dogajalo, da so ženske ostajale doma. Tomšičevi se to ni zdela prava rešitev. »Izhod je v modernizaciji gospodinjstva, v drugačni razdelitvi dela znotraj gospodinjstva, pri vseh domačih poslih, pa tudi pri vzgoji otrok, zlasti pa je izhod v razvijanju drugih družbenih ustanov, ki bodo pravzaprav dopolnilo družine« (Tomšič 1976: 232). S tem je mislila na mrežo porodnišnic, zdravstvenih postaj, šolskih kuhinj, otroških vrtcev, jasli, menz ter drugih zdravstvenih in vzgojnih ustanov. Seveda bo to vodilo v drugačno družino kot nekoč, saj bosta oba starša zaposlena, zato je na družbi, da olajša in omogoči zdravo in normalno družinsko življenje.

Leta 1976 je bil v Sloveniji sprejet zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Ta zakon izhaja iz predpostavke, da je zakonska zveza stvar in dogovor moškega in ženske, ter da zakonska zveza za žensko ni več poklic. Skrb za otroke in gospodinjstvo sta dolžnosti obeh staršev v enaki meri (Tomšič 1983: 72).

Omenjeni zakon je ustvaril pravne podlage za bolj humane odnose med spoloma, h katerim bi morale prispevati tudi druge ustanove. Pomembna vloga pri humanizaciji odnosov med spoloma je bila pripisana izobraževalnim ustanovam. Spolna vzgoja ter vzgoja za humane

odnose med ljudmi in med spoloma bi morali postati pomemben del izobraževalnih, učnih programov.

Po ocenah M. Divjaka je bilo namreč v šolah to področje precej zapostavljeno in nepopolno. Odnosi med spoloma pa so na nizki ravni, kar nam »dokazuje naše vsakdanje življenje v družinah, delovnih skupnostih, javnosti, odraža pa se tudi v našem kulturnem življenju, v vedno večji postvarelosti in komercializmu« (Divjak 1979: 119). Po Divjakovem prepričanju bi morali študente, bodoče pedagoge, psihologe, pripravljati in usposablјati za to področje. Pedagoški delavci naj bi področje spolnosti razumeli in ga obvladali z družbenega, psihološkega, zdravstvenega, metodičnega in pedagoškega vidika ter ga znali približati učencem, dijakom. Prav tako bi torej morali usposablјati tudi visokošolske učitelje pedagogike, psihologije, didaktike, sociologije, da bi usposablјali študente. Divjak meni, da bi se mnogi visokošolski učitelji morali dodatno izobraziti iz pedagoške seksologije ter drugih področij, povezanih s spolnostjo, zakonsko zvezo ter družinskim življenjem (Divjak 1976: 314).

3.3.1 Razveza zakonske zveze

»Iz nezadovoljnih zakonskih zvez in neurejenih družin izhaja precej pojavov mladoletnega nemira in prestopništva, alkoholizma in narkomanije« (Komprij 1978: 17). Ta stavek se sicer nanaša na vzgojno pomoč staršem, pa vendar ga lahko uporabim kot izhodišče pri naslednjih vrsticah.

Po vojni je razveza postala dovoljena ob ugotavljanju razveznih razlogov; leta 1948 je bilo v Jugoslaviji 12,08 razvez na 100 porok (Komprij 1978: 22). V. Tomšič piše o precejšnjem številu razvez (ločitev) v povojnih letih, razlog pa naj bi bile zakonske zveze sklenjene še v stari državi ali med vojno. V stari Jugoslaviji se je veliko parov poročilo iz materialnih koristi, ljubezen ni imela takšnega pomena, za kar si prizadevajo socialistične oblasti. Poleg tega mladi, predvsem ženske, niso imeli takšnih možnosti za zaposlitve. Zakonske zveze med vojno pa so bile prav tako velikokrat sklenjene iz napačnih razlogov. Zato so pri takih zakonskih zvezah razveze dobrodošle. »Ločitev zakona je pravzaprav deklaracija, s katero tisto, kar je mrtvo, tudi formalno razveže« (Tomšič 1976: 224). Tiste ženske, ki so se poročile zaradi materialne preskrbe ali družbenega položaja, velikokrat dopuščanju razvez

nasprotujejo, saj so povsem odvisne od moža in bi v primeru razveze (in ločitve) ostale nepreskrbljene. Zato je potrebno, da družba in država poskrbi za te ženske in otroke ter jih primerno zaščiti in preskrbi.

Po letu 1948 je število razvez začelo upadati, vendar potem kmalu spet naraslo. V letu 1954 je bilo 52,9 razvez na 1000 porok, dve leti kasneje pa že 99,5 razvez na 1000 porok. V letu 1964 je število naraslo na 114,3, v letu 1968 pa na 144,4 razvez na 1000 sklenjenih zakonskih zvez. Do leta 1973 je število razvez malce upadalo (leta 1972 – 116,5 razvez na 1000 porok), vendar kmalu spet naraslo in preseglo število iz leta '68. Tako je v drugi polovici sedemdesetih let število razvez na 1000 porok naraslo na 160,2 v letu 1978, ter z manjšimi nihANJI vseskozi naraščalo. Že leta 1980 so zabeležili največji porast razvez; 186,6, kar je bilo 30 več kakor leto prej in je pomenilo razvezo skoraj vsakega petega para. Največ parov do leta 1990 se je razvezalo v letu 1985 (239, 8 na 1000 porok), nato je število ponovno malo upadlo, tako da je bilo število parov, ki so se razvezali leta 1990, 218,2 (Tepavčević 1998: 75).

V mestih naj bi bilo precej več razvez kot na vasi, saj je tam ekonomska odvisnost žensk še vedno večja, poleg tega pa tudi močna tradicija vpliva na stabilnost zakonskih zvez. Po raziskavah so se najpogosteje razvezovali mladi pari v prvih petih letih zakonske zveze, najmanj stabilni pa so bili zakoni, kjer se je izobrazba partnerjev razlikovala za dve ali tri stopnje. Več kot polovica razvezanih parov ni imela otrok. Razvezni postopek je lahko mučen in boleč za partnerja, še posebej pa za otroke. Deljenje premoženja, skrbništvo nad otroki, preživnine, žalitve, prepiri, itd. Z novim (že omenjenim) zakonom je postal razvezni postopek bolj human, poleg tega ni bilo več potrebno ugotavljati in dokazovati krivde. Zakonca sta se lahko predhodno dogovorila o premoženju in otrocih, nato pa se sporazumno razvezala. Novi zakon je predpisoval obvezen spravni poizkus, ki bi morebiti sprtim zakoncem lahko celo pomagal prebroditi težave ali vsaj sporazumno končati zakon (Komprij 1978: 23).

3.4 Reproduktivno obnašanje in načrtovanje družine

V prvih letih po vojni splav še ni bil v celoti dovoljen, to je V. Tomšič pojasnjevala takole: »Obstajalo je mnenje, da je o resnični pravici odločanja o rojstvu otrok mogoče govoriti samo pred zanositvijo in da je cilj družbene akcije ustvariti pogoje za to. Odnos do liberalizacije splava je bil v začetku restriktiven, četudi je bil sprejet kot ena izmed metod pri načrtovanju družine. Obstajalo je prepričanje, da bi popolna legalizacija splava, pri nerazviti zdravstveni službi in bolj ali manj nizki higieni kulturi, še bolj ogrozila zdravje ženske in zmanjšala zanimanje za prevencijo« (Tomšič v Jeraj 2005: 142).

Vendar kljub prizadevanjem, da bi omejili ilegalne splave, so ženske še naprej iskale pomoč pri nestrokovnjakih in tistih, ki so splave opravljali zaradi denarja in jim ni bilo mar za zdravje žensk. Postopek prekinitve nosečnosti se je začel s prošnjo, vendar je trajalo precej časa preden, in če sploh, so poseg odobrili. Ženske so bile zaradi ilegalnih splavov še vedno kaznovane in so jih lahko celo zaprli. To se je spremenilo leta 1951, ko so oblasti spremenile kazenski zakonik. Po novem ženska, ki je ilegalno prekinila nosečnost, ni bila več kazensko preganjana, kaznovan je bil le tisti, ki je poseg opravil ali sodeloval pri njem. Jerajeva piše o tem, da so temu nasprotovali nekateri poslanci zvezne skupščine, zdravniki pa so spremembo podprli, da bi tako zmanjšali ilegalne splave in izboljšali zdravstveno stanje žensk.

Leta 1952 je bila v Jugoslaviji z uredbo dovoljena prekinitve nosečnosti. Splav je bil dovoljen: iz zdravstvenih razlogov, kadar je ogroženo življenje ženske ali zdravje, kadar bi se otrok rodil duševno ali fizično prizadet, kadar je bila nosečnost posledica kaznivega dejanja kot je posilstvo... Splav je bil izjemoma dovoljen tudi v primerih, če bi si ženska zaradi rojstva otroka zaradi težkih razmer pokvarila zdravje (Jeraj 2005: 145). Poseg je morala odobriti komisija, vendar je v hudih primerih splav lahko opravil zdravnik brez predhodnega dovoljenja, s tem, da je moral po opravljenem posegu o tem obvestiti pristojne. Število ilegalnih splavov pa je bilo še vedno veliko, kljub temu, da so si oblasti prizadevale za spolno vzgojo mladih in jih seznanjale s škodljivimi posledicami splava ter različnimi oblikami kontracepcije. Tako je spolna vzgoja postala del učnih programov v srednjih, višjih in visokih šolah.

Leta 1969 je bila sprejeta resolucija o načrtovanju družine, ki je posebej poudarjala pomen izobraževanja in vzgoje na področju načrtovanja družine. V. Tomšič se je leta 1972 v Turčiji

udeležila seminarja Združenih narodov o statusu žensk in načrtovanju družine. Povzela bom nekaj njenih misli in ugotovitev. Otrokova pravica je, da se rodi zaželen, pravica, še bolj pa dolžnost posameznika ali staršev je, da se otrok rodi po svobodni izbiri in zavestni odločitvi staršev, torej načrtovan. Materinstvo naj ne pomeni vrnitve matere za domače ognjišče, temveč še večje zanimanje obeh staršev za okolje in družbo v kateri bo otrok živel. Le s skupno, solidarno akcijo bodo otroku zagotovljeni pogoji za kvaliteten razvoj in rast. »Načrtovanja družine torej ne gre identificirati z zmanjševanjem števila otrok, temveč z vzgojo za aktivno odgovorno starševstvo« (Tomšič 1976: 324). Poudarek daje Tomšičeva na otrokovih navadah za delo, ki jih je potrebno privzgojiti. Pri tem mora vlogo igrati tudi družba, ne samo oče in mati. Pri načrtovanju družine ne gre le za splav, kontracepcijo, spolno vzgojo ter populacijo, meni Tomšičeva. Gre za odločanje o številu rojstev in času, kdaj se bodo ti otroci rodili. »Prav s tem, ko nam medicina omogoča varno ločevanje spolnega življenja od prokreacije, ko se družbeno opredeljujemo za človekovo svobodo – se moramo odločiti za popolno odgovornost do otroka, ki se bo rodil« (Tomšič 1976: 327).

Leta 1953 so ginekologi na kongresu predlagali strožje ukrepe in ponovno uvedbo kaznovanja žensk, ki bi ilegalno opravile splav. Oblasti pa se s tem niso strinjale, vendar so priznavale, da splav, strokovni ali nestrokovni, pri ženski pusti psihične in velikokrat tudi fizične posledice. Čeprav so splavu nasprotovali in so ga dojemali kot izhod v sili, so bili mnenja, da bi »pregon žensk zaradi splava najbolj ustrezal tudi brezvestnim kriminalnim aborterjem, ki bi radi z majhnim tveganjem prišli do velikega denarja« (Tomšič 1976: 316). Oblasti so poudarjale, da njihov cilj ni legalizacija splava na podlagi socialnih razlogov, temveč izgradnja takšne družbe, v kateri se bodo ženske veselile materinstva, rojevali pa bi se zaželeni otroci. Tomšičeva je 1954. navajala razloge, zakaj v Jugoslaviji legalizacija splava ni ugodna rešitev. Razlog naj bi bil v nezadostnem številu zdravnikov, ginekologov - porodničarjev ter babic. Veliko jih naj ne bi imelo zadostne izobrazbe za opravljanje splavov. »Do kraja nehumano bi bilo od naše družbe, če bi dovolila splav, ne bi pa poskrbela, da bo strokovno opravljen. To bi pravzaprav dalo proste roke mazačem, naj v še večjem obsegu in še svobodneje opravljajo to, kar delajo danes« (Tomšič 1976: 319).

S postopno liberalizacijo splavov se je počasi začelo zmanjševati število nedovoljenih, s tem pa se je tudi zmanjševala nevarnost, ki je pretila ženski, ki se je odločila za ilegalni in neprofesionalni splav. Komprejeva navaja številke, ki kažejo na zmanjševanje nedovoljenih prekinitev nosečnosti. V letu 1955 je bilo od vseh splavov (dovoljeni, spontani, nedovoljeni) 2,1 odstotek nedovoljenih. Deset let kasneje je ta odstotek znašal 1,2, število dovoljenih

prekinitev nosečnosti pa zraslo z 8,1 na 62 odstotkov. Leta 1974 je bilo nedovoljenih splavov le 0,1 odstotka (Komprij 1978: 19). V Sloveniji (Jugoslaviji) je bil z Ustavo iz leta 1974 ter Zakonom o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok iz leta 1977 (Jogan 2001: 240), splav legaliziran in omogočen na zahtevo posameznice do 10 tednov nosečnosti. Mladotnice so potrebovale privoljenje staršev, v primeru socialnih in zdravstvenih razlogov, ogroženosti zdravja ter posilstva ali spolnih zločinov, so prekinitev nosečnosti opravili tudi po 10. tednu nosečnosti in po odobritvi posebne komisije (Bahovec 1991: 256).

Javno mnenje Slovencev se je od leta 1969 pa do leta 1990 spremenilo, liberaliziralo in obrnilo v prid umetni prekinitvi nosečnosti. Konec šestdesetih je bilo 15 odstotkov vprašanih popolnoma proti splavu iz kakršnih koli razlogov; ta delež je leta 1990 znašal le še 7 odstotkov. Pri ženskah se je odnos do splava v teh dvajsetih letih bolj liberaliziral kot pri moških, prav tako pri višje izobraženih bolj kot pri nižje izobraženih. M. Ule kot zaključek zbranih podatkov o stališčih o splavu ter o liberalizaciji odnosa do splava poda naslednje mnenje: »Liberalen odnos do splava je verjetno del kompleksa liberalnejših stališč do življenjskih, socialnih in političnih vprašanj. Zato ga imajo ljudje za sestavino zgodovinskega napredka in nujne evolucije nazorov, ki omogočajo individuu bolj sproščen in v sebi diferenciran odnos do življenja in do drugih ljudi, za sodobno obliko individuacije in subjektiviranja življenjskih strategij« (Ule v Bahovec 1991: 207).

3.5 Zaposlovanje

Po Ustavi FLRJ iz leta 1946, so ženske pravno postale enakovredne moškimi na vseh področjih življenja. Potrebna je bila obnova države in graditev ter utrditev novega, socialističnega reda. Emancipacija žensk je bila v socialistični Jugoslaviji močno povezana z njihovo ekonomsko emancipacijo, saj je veljalo, da je ženska svobodna le, kadar je ekonomsko neodvisna. 24. člen Ustave iz leta 1946 določa: »Ženske so enakopravne z moškimi na vseh področjih državnega, gospodarskega in družbenega življenja. Za enako delo imajo ženske pravico do enakega plačila kakor moški in uživajo posebno varstvo v delovnem odnosu. Država še posebej varuje interese matere in otroka, tako da ustanavlja porodnišnice, otroške domove in varstvene ustanove, in s tem, da daje materi pravico do plačanega dopusta pred porodom in po njem« (Tomšič 1976: 47).

V prvih povojnih letih je bila prva na vrsti obnova države, zato je bila tudi pomoč žensk nujna. Obnovitvena dela so potekala večinoma brezplačno, s prostovoljnim delom zaposlenih ter vojnih ujetnikov in političnih zapornikov. Vključena je bila večina prebivalstva, saj je bila skupna obnova tudi ideološkega pomena in je simbolizirala značilnosti novega, socialističnega režima. Ženske so sodelovale pri najrazličnejših opravilih; čiščenje ruševin, popraviljanje cest, gradnje stanovanjskih hiš in šol ter pri obdelavi zemlje (Jeraj 2005: 261). Postopoma se je uvajalo plansko gospodarstvo, leta 1947 »je ljudska skupščina FLRJ sprejela zakon o petletnem načrtu razvoja narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947—1951, s čimer je socialistična Jugoslavija prešla v drugo fazo razvoja – v obdobje *planskega gospodarstva*« (Jeraj 2005: 265). Povečanje zaposlovanja žensk je bil med drugim cilj novega načina gospodarstva, zato se je propaganda za zaposlovanje žensk še razmahnila. Veliko ljudi je zapustilo podeželje, da bi se zaposlilo v mestih, med njimi veliko mladih žensk.

Po podatkih Enciklopedije Slovenije, se je delež ljudi zaposlenih v poljedelstvu znatno zmanjšal. Npr. leta 1930 je znašal 58 odstotkov, leta 1981 pa le še 9,2 odstotka poljedelcev. Zaradi teh sprememb in specifičnega odnosa oblasti, se je mnogo mladih fantov in deklet zaposlilo v industriji. V letu 1946 se je zaposlilo več kot 20.000 žensk, razlogi so bili med drugim ugodnosti, ki so jih bili deležni zaposleni: socialno in zdravstveno zavarovanje, plačan porodniški dopust, ugodnosti pri preskrbovanju z živili in industrijskimi izdelki (Jeraj 2005: 264).

Še vedno pa je pri Slovencih v veliki meri prevladovala tradicionalna miselnost o naravni vlogi ženske kot gospodinje in matere. Zato bi nekatere ženske raje ostale doma in gospodinjile (v večini poročene, preskrbljene in starejše ženske), medtem ko jih je bilo veliko takšnih (predvsem mlajših), ki so bile ponosne na svojo zaposlitev in ekonomsko neodvisnost ter na prispevek k socialistični družbi. Ta si je za zaposlovanje žensk prizadevala vse od konca druge svetovne vojne, zaradi že omenjenega razmaha industrije in graditve nove države je bila potreba po delovni sili velika. Zaposlovanje pa je bilo nujno potrebno tudi z ideološkega vidika. Zaposlena mati in delavka je bila v socializmu »prava ženska« in vzor vsem drugim ženskam. Kljub temu, da vse ženske niso bile naklonjene množičnemu zaposlovanju, se je v letu 1947 zaposlilo kar 30 odstotkov več žensk in le 7,3 odstotkov več moških. Povpraševanje po zaposlitvi je bilo ogromno, na kar kažejo številke. Posredovalnicam za delo se je v tistem času javilo 89.933 oseb, od tega 32.504 žensk. Zaposlitve ni uspelo dobiti kar 2198 ženskam, kar nakazuje na to, da je bilo število zainteresiranih žensk za delo večje od potreb (Jeraj 2005: 266). Razlog je bil v tem, da je bilo več razpoložljivih del predvsem v težki industriji, gradbeništvu in energetiki, kar pa niso ustrezna delovna mesta za ženske.

Opis »primernosti« žensk za opravljanje določenih del najdemo v skriptih Ivana Omana še celo štirideset let kasneje, leta 1981. Skripta so bila gradivo za slušatelje Visoke šole za organizacijo dela v Kranju in opisujejo ženske značilnosti, tipične lastnosti, ki jo omejujejo ali pa ji dajejo prednost pri opravljanju določenega dela. Ženske naj bi determinirala njihova konstitucija, zaradi česar niso primerne za opravljanje težjega fizičnega dela in njihov odnos do dela. S tem avtor misli na to, da so ženske pogosto kritične do sebe in do tega, kaj zmorejo in česa ne. Zaradi tega naj bi bile v svojih odločitvah bolj negotove kot moški, ne pripravljene toliko tvegati in zato naj bi zasedale manj vodilnih delovnih mest. Po Omanu se zaradi kritičnosti, previdnosti in pazljivosti, ne lotevajo del, ki jim niso kos (Zajc 1989: 32—33). Na splošno so moški delavci veljali za manj problematične; niso potrebovali posebne zaščite pri delu, porodniškega dopusta, delodajalcem pa ni bilo potrebno ustanavljati posebnih vzgojno-varstvenih ustanov za otroke delavk.

V tistem času (po letu 1946) je bilo za posredovanje del odgovorno vodstvo slovenskih sindikatov. Oblasti in iskalke zaposlitve nad odzivom podjetij niso bili zadovoljni, zato so uvedli nova pravila. Sindikati so morali pri iskanju zaposlitve dati prednost tistim iz socialno najbolj ogroženih družin, kajti pogosto se je dogajalo, da so ravno najrevnejši čakali na zaposlitev najdlje (Jeraj 2005: 266). V letu 1948 naj bi bilo zaposlenih 60.000 novih delavk,

vendar je hkrati potekal tudi obraten proces. Zaradi pomanjkanja varstva otrok, je vse več mater zapuščalo delovna mesta in se vračalo domov. Poleg tega je bila rodnost po vojni zelo visoka, kar je na splošno značilno za obdobja po vojnah ali katastrofah in je tudi eden od razlogov za zapuščanje delovnih mest. Zato so oblasti v reševanje tega problema vključile tudi druga društva in organizacije, predvsem AFŽ in OF. Ženski organizaciji so očitali predvsem to, da ni uspela vključiti v zadruga zadostnega števila žensk. Področje posredovanja dela so sčasoma prevzela ministrstva za delo, vendar je odstotek delovne sile še vedno upadal. Iz podatkov, ki jih navaja Jerajeva, je razvidno, da so ženske sicer bile pripravljene delati in se zaposliti, vendar očitno zanje dela ni bilo dovolj, podjetja pa so jih še kar naprej odklanjala. »Po podatkih uprav za popis delovne sile, v katerih so sodelovale tudi predstavnice AFŽ, je bilo na primer samo v Celju do poletja 1949 evidentiranih 931 žena, ki bi se želele takoj zaposliti, 465 od njih za poln delovni čas. V Novem mestu je bilo na razpolago 2261 žensk, od katerih bi se jih 1636 zaposlilo za stalno, 479 se jih je prijavilo za sezonska dela in 846 za začasno delo. V okraju Ljubljana bi se v delo lahko vključilo 1200 žensk« (Jeraj 2005: 269).

Posebnost so bile hišne pomočnice. Socialistična ideologija je predvidevala enakost ljudi na vseh področjih, brez gospode in brez služinčadi. Praksa je pokazala, da je brez hišnih pomočnic tudi v socializmu težje ali skoraj nemogoče, saj so se bivše hišne pomočnice zaposlovale v tovarnah kot nekvalificirane delavke, ki jih je bilo že tako preveč, hkrati pa so izobraženke ostajale doma. Medicinske sestre, babice, učiteljice, profesorice in zdravnice, ki so bile zaposlene na področjih, kjer je strokovnjakov primanjkovalo, so bile včasih prisiljene ostati doma z otroci. Gospodinjska pomoč in varstvo otrok pa so potrebovale tudi politične aktivistke, zato so oblasti začele popuščati in znova uvajati dekleta v gospodinjske šole.

Po sporu z Informbirojem leta 1948, so jugoslovanske oblasti postopoma začele uvajati načela tržnega gospodarstva, uvedeno je bilo *delavsko samoupravljanje* (od tu tudi naziv za jugoslovanski socializem – *samoupravni socializem* op.a.). Tako so podjetja med drugim dobila tudi pravico, da sama razpolagajo s presežki svojega dela, kar je pomenilo, da so si prizadevala za uspešnejše poslovanje in profit. Posledica je bilo odpuščanje delavcev, na udaru so bile predvsem ženske delavke.

V socializmu je veljalo načelo, da človeka determinira njegovo delo in ne lastnina. Zato množično zaposlovanje žensk po drugi svetovni vojni ni temeljilo le na ekonomskih razlogih. Vida Tomšič je leta 1975 (mednarodno leto žensk) v Mexico Cityju v referatu o

jugoslovanskem stališču glede ženskega vprašanja, predstavila pomembne rezultate, ki so še posebej pomembni za ženske. Pred vojno je bila večina (tri četrtine) prebivalstva poljedelskega, kar se je spremenilo na le 38 odstotkov. Zaradi industrializacije države in povečanja industrijske proizvodnje, so se povečale možnosti zaposlitve v družbenem sektorju. Potreba po vse več delovne sile je povzročila, da so se ženske zaposlovale hitreje kot moški. Tomšičeva odločilni pomen za položaj delavstva pripisuje delavskemu in družbenemu samoupravljanju, ki je bilo vpeljano leta 1950. S tem so delavci pridobili pravico o odločanju v svojih delovnih enotah in v celotni družbi. Ženskam se zaradi otrok in zakonske zveze ni potrebno odpovedati zaposlitvi izven doma, vendar je tako stališče potrebno utrditi in ga pomagati uresničevati ter materam - delavkam olajšati združevati funkcijo matere in delavke. Ker materinstvo ni zasebna stvar žensk, se jim ni potrebno odpovedati delu in upravljanju. »Nasprotno, naše izkušnje kažejo, da postaneta v skrbi za blaginjo otrok mati pa tudi oče še bolj aktivna v upravljanju javnih zadev« (Tomšič 1976: 213).

Tomšičeva še poudarja, da so moški in ženske žrtve izkoriščevalskih sistemov. S samoupravnim sistemom v delovnih organizacijah pa lahko delavci sami sprejemajo odločitve, ki so v njihovem interesu. Tako je nujno, da se ženska vprašanja in zahteve povežejo s proletarskim gibanjem za pravičnost. »... , ker se edino proletariat dosledno bojuje za odpravo zasebne lastnine, za brezrazredno družbo, za socializem« (Tomšič 1976: 18). Proletariat mora na svoj program uvrstiti zahteve v zvezi z zaposlovanjem žensk, ki so bile predstavljene že leta 1940 na peti državni konferenci KPJ na Dubravi pri Zagrebu.

Potrebno je omeniti še to, da je Zveza delavskih žen in deklet (ZDŽD) te cilje in zahteve postavila že v dvajsetih letih in da jih je KPJ (in KPS) prevzela ter jih jasneje izoblikovala ter predstavila na zgoraj omenjeni konferenci. (str. 19)

V svetu se je delež žensk znotraj delovne sile od 1950 do 1985 povečal od 31,1 na 34,6 odstotkov (Jogan 1986: 24). Delež zaposlenih žensk v Jugoslaviji se je od leta 1945 do 1987 povečal za štirinajstkrat, njihov delež v skupnem delu zaposlenih pa je narasel na 36 odstotkov. Kar pa ni veljalo za Slovenijo, saj je bil delež zaposlenih Slovenk nad jugoslovanskim (torej tudi nad svetovnim) povprečjem; leta 1987 je znašal 45,9 odstotkov med vsemi zaposlenimi (Zajc 1989: 22). Zaposlenost žensk je z leti naraščala; leta 1955 je bil delež zaposlenih žensk 33,4 odstoten, deset let kasneje je znašal 39,7 odstotkov, v letu 1975 je bilo zaposlenih 43,1 odstotek žensk, leta 1985 pa 45,3 odstotke (Bahovec et al 2002: 324).

Visok delež zaposlenih pa po mnenju Joganove ni pokazatelj prave stopnje ekonomske emancipiranosti žensk, podobno kot nam tudi pravne norme in pravila ne zagotavljajo, da bodo moški in ženske enako obravnavani. Tako najdemo v socialističnih družbah na področju neenakosti med spoloma podobnosti z nekaterimi visoko razvitimi kapitalističnimi družbami (Jogan 1986: 29).

Po ustavi so ženske na delovnem mestu izenačene z moškimi, kar pomeni, da veljajo za oboje enaki pogoji tudi v zvezi z napredovanjem na višje, bolj odgovorno delovno mesto. Vendar pa so se ženske takrat (in se še danes) spopadale z najrazličnejšimi predsodki, problemi in šikaniranjem. Znan je koncept *steklenih stropov* - prikritega seksizma, to je področje s katerim se ukvarjajo današnja, moderna ženska gibanja (Jogan 2001: 230).

3.5.1 Porodniški dopust in otroško varstvo

Julija 1946 je nova jugoslovanska oblast izdala uredbo o dopustu žensk pred porodom in po porodu. Uredba je zajemala vse zaposlene ženske v podjetjih, uradih, ustanovah in organizacijah ter zaposlene pri zasebnih delodajalcih. S tem so dobile pravico do plačanega dopusta za šest tednov pred porodom in šest tednov po porodu (Jeraj 2005: 156). Slabo leto kasneje so pravico do dvanajst-tedenskega porodniškega dopusta dobile še državne uslužbenke, vendar pod pogojem, da so bile v državni službi najmanj šest mesecev v zadnjem letu ali najmanj dvanajst mesecev v zadnjih dveh letih pred porodom. Porodniški dopust so leta 1949 podaljšali na 90 dni. Določala ga je uredba o varstvu nosečih in doječih mater, ki so bile v delovnem razmerju. Ženske so imele pravico do prekinitve dela vsake tri ure zaradi dojenja praviloma do otrokovega šestega meseca starosti. Druga možnost je bila pravica do skrajšanega delovnega časa na 4 ure do določene starosti otroka.

Zaradi pospešenega ustanavljanja dečjih domov in drugih ustanov za otroško varstvo, se je lahko marsikatera mati zaposlila in si tako omogočila ekonomsko samostojnost, ki je veljala (in še velja) za pomemben korak k ženski emancipaciji. Že 29. junija 1945 je izšel prvi zakonski predpis, da sme Rdeči križ ustanavljati dečje domove (Jeraj 2005: 170). V mestih in industrijskih krajih je bilo omogočeno delovanje otroških ustanov za predšolske otroke. V teh ustanovah naj bi se otroci od treh do sedmih let učili skozi igro, glasbo, literaturo, kar bi

zagotovilo njihov pravilen razvoj, tako fizičen kot duhovni. V okviru zavetišč za predšolske otroke so začeli ustanavljati otroške vrtce (zabavišča). Tako je bilo v letu 1946 odprtih dvanajst vrtcev, v katerih je bilo prostora za okoli 100 otrok, leto kasneje pa je bilo zgrajenih še več kot 40 vrtcev, ki so jih preimenovali v domove igre in dela (DID) (Jeraj 2005: 279).

Vendar je bila potreba po otroškem varstvu še vedno večja od števila ustanov; po anketi, ki so jo leta 1948 izvedle sindikalne in ženske organizacije v 16 slovenskih okrajih, je na prostor v jaslih čakalo še 1809 otrok, v DID-ih pa 2326. 738 žensk se ni moglo zaposliti, ker niso našle varstva za svojega otroka, 843 jih je izjavilo, da so v dilemi, ali naj ostanejo doma ali na občasno izrabijo neplačane dopuste. 6434 bi se jih zaposlilo, če bi njihov otrok dobil mesto v varstveni ustanovi (Jeraj 2005: 280). Ustanove za najmlajše so začele nastajati v letu 1947 zaradi zahtevnejše opreme in osebja. Namen jasli je bil omogočiti zaposleni materi potrebno nego za otroka. Dojenje, prehrano, varstvo,... V letu 1949 je bilo v Sloveniji 13 jasli. V prvem desetletju je bilo nočno delo žensk še dovoljeno, zato naj bi bile nekatere jasli odprte tudi ponoči. O nočnem delu žensk je na prvem jugoslovanskem kongresu za zaščito otrok govorila tudi dr. Marija Gajić. Ugotavljala je, da nočno delo ne škodi le ženskam temveč tudi njihovim otrokom in se zavzemala za to, da se prepove nočno delo nosečim ženskam za ves čas nosečnosti, materam z otroki do 7. leta starosti ter vsem, ki skrbijo za veliko družino. Prav tako bi se moralo za te ženske ukiniti delo ob nedeljah in praznikih. Dne 26. aprila 1956 je bil izdan odlok o prepovedi nočnega dela žensk, zaposlenih v industriji in gradbeništvu, ki je precejšen del žensk ne glede na njihovo starost zaščitil pred nočnim delom (Jeraj 2005: 160).

Politično vodstvo je menilo, da vprašanje pomanjkanja ustanov otroškega varstva zadeva tako delavca kot delavko, hkrati pa je opozarjalo, da si morajo za rešitev prizadevati tisti, ki jih to vprašanje najbolj teži. Torej, ženske. S prostovoljnim delom ženske organizacije je bilo zgrajenih mnogo otroških ustanov. »AFŽ je matere tudi vzpodbujala, naj si v času pomanjkanja državnih ustanov pomagajo z različnimi zasilnimi ukrepi, kot je bila organizacija posebnih aktivov žena, ki so se ukvarjali z varstvom otrok zaposlenih mater, s pomočjo otrokom pri učenju in pisanju domačih nalog, z ureditvijo otroških igrišč ipd« (Jeraj 2005: 281).

V naslednjih letih se je gradnja otroških vrtcev nadaljevala, s tem, da je leta 1953 njihovo število nekoliko upadlo. Razlog naj bi bil v prepustitvi skrbi za otroške ustanove okrajem, občinam in podjetjem (prej je za to skrbela država). Gradnja otroških vrtcev je bila

intenzivnejša šole med letoma 1971 in 1985, omogočili so jo pretežno samoprispevki. V letu 1979 je bilo v vrtcih 33 odstotkov predšolskih otrok, leta 1987 pa že 52 odstotkov.

Pomemben dosežek je bilo podaljšanje porodniškega dopusta v naslednjih letih. Od 90 dni so ženske dosegle podaljšanje najprej na 105 dni, v šestdesetih letih na 135 dni, leta 1975 je bila pravica do porodniškega dopusta 8 mesecev. Leta 1976 je pomembna pridobitev pravice do možnosti deliti dopust za nego otrok med staršema, kar pa je do devetdesetih let izkoristilo le 1—2 odstotka očetov letno (v devetdesetih je delež očetov še manjši) (Jogan 2001: 238).

Vida Tomšič se je zavzemala za daljšanje porodniškega dopusta, vendar v določenem, pravem trenutku. »V mejah čedalje večjih možnosti vse družbe kakor tudi posameznih delovnih organizacij in komune bi morali težiti, da se postopno podaljša porodniški dopust. V tem trenutku bi morda taka zahteva pri nas delovala v škodo nadaljnjega zaposlovanja žensk (kakor tudi sicer pretirano varstvo posameznih kategorij delavcev delavce meče z dela), vendar to ne pomeni, da bi v našem programu morali to izpustiti« (Tomšič 1976: 140). O oblikah otroškega varstva in pomoči materam bi se lahko dogovarjali tudi znotraj delovnih organizacij, saj različnim tipom delavk, uslužbenk ustreza tudi različni tip varstva in dopusta ter delovnega časa. Tomšičeva pojasnjuje odnos do varstvenih ustanov pred in po vojni. Pred drugo svetovno vojno je v Sloveniji prevladoval tradicionalističen odnos do otroških ustanov za predšolske otroke, V. Tomšič pa se je zavedala, da zaposlenost žensk ne bo in ne sme biti le v času kriz in potrebe po delovni sili. »To se pravi, da ima lahko zaposlena ženska dvakrat več besede pri tem, da bomo imeli otroške ustanove, šole, posvetovalnice, vse, kar potrebujemo, in to čim boljše in čim prej. Veliko tega bi lahko že imeli, ko bi pri nas ne vladalo mnenje, češ da je zaposlenost žensk trenutna, prehodna reč, potrebna zdaj, ko smo še revni, ko pa bomo bogati, bodo šle ženske spet lepo domov. To je ena največjih zablod, ki jih v naših šolah za življenje moramo spodbijati« (Tomšič 1976: 400). Prepričana je bila, da moramo vsi biti prepričani in dosledni v tem, ko zavestno spreminjamo državo in družbo in se moramo zavedati, da je potrebno spremeniti tudi družino.

V letu 1984 se je vprašanje porodniškega dopusta in dopusta za nego majhnih otrok razmahnilo in postalo prisotno v množičnih medijih ter v razmišljanju na splošno. Anketa SJM je tistega leta zajela 2435 prebivalcev Slovenije v starih nad 15 let. Joganova pojasnjuje razširitev vzorca populacije na stare od 15 do 18 let in starejše od 70 let in pravi, da je za pojasnjevanje stališča o porodniškem dopustu ravno ta razširitev zelo pomembna. Kajti

zajema tudi tiste, ki si bodo v prihodnjih letih, desetletjih šele ustvarjali družino; njih bodoče spremembe najbolj zadevajo. Na zastavljeno vprašanje »Kakšno je vaše mnenje o možnosti, da bi podaljšali porodniški dopust na eno leto?« je več kot 70 odstotkov vprašanih odgovorilo, da bi porodniški dopust bilo treba podaljšati na eno leto. Rezultati odgovorov so pokazali še to, da se ženske na splošno bolj zavzemajo za podaljšanje, vendar pa je bolj kot spol na razlike v odgovorih vplivala starost anketirancev. Najbolj so se za podaljšanje zavzemali zaposleni (77,9 % vseh zaposlenih), med njimi pa so prav tako bile razlike glede na delovno mesto, ki so ga zasedali (Jogan 1985: 615—630). S 1.1. 1986 je bil porodniški dopust z zakonom podaljšan na eno leto.

3.5.2 Plače

Že po uredbi o ureditvi mezd in plač delavcem in nameščencem v državnih gospodarskih in zasebnih ustanovah in organizacijah iz leta 1945, bi ženske morale za enako delo dobivati enako plačilo (Jeraj 2005: 276). Na enakih delovnih mestih se sicer plače moških in žensk niso razlikovale, drugače pa je bilo v gospodarskih panogah. Kljub temu, da je bila enakost, enakopravnost zakonsko določena, so se določeni poklici sčasoma *feminizirali*. Joganova ugotavlja, da ženske pogosto ne opravljajo enakih del. Navaja ugotovitve Silve Mežnarič, da tudi v Sloveniji obstaja segregacija med zaposlenimi, ki se kaže v tem, »da se ženske zaposlujejo predvsem v panogah z nizko organsko sestavo kapitala, v delovno intenzivnih panogah« (Jogan 1986b: 29);... Feminizirale so se predvsem tekstilna, kovinsko predelovalna, usnjarsko predelovalna in tobačna panoga. V tekstilni industriji, kjer so bile zaposlene skoraj izključno ženske, je bil dohodek pogojen z doseganjem norme. Te so bile visoke in težko dosegljive, kmalu so jih tudi povišali (Bahovec et al 2002: 324).

Vida Tomšič piše o tradicionalnih »ženskih panogah«, kjer so osebni dohodki nižji, če pa to niso »ženske panoge«, so to manj kvalificirana dela. Ta dela ponavadi opravljajo ženske. Doda še, da tudi moški na takem delovnem mestu ne bi prejemal višje plače, vendar pa moški navadno nočejo sprejeti takšnega dela. Ženske so na splošno tudi nižje kvalificirane, z dela izostajajo zaradi porodov, gospodinjstva, pri dohodku po učinku so udeležene v manjši meri kot moški. Delavci tudi lažje delajo po rednem delovnem času, kar pa ženski onemogočajo že

omenjene stvari. »V tem se ne skriva samo načelo neenake plače za isto delo, marveč objektivno obstajajo neenake možnosti, da bi ženska isto delala« (Tomšič 1976: 134).

Tomšičeva kritizira nekatere poglede, ki vidijo v materi in gospodinji »naravni poklic«, h kateremu je treba vrniti ženske. Dodaja, da so tudi v Sloveniji opazne tendence po ustvarjanju *rezervne delovne sile*. To naj bi bile ženske. Na področje dela bi vstopale v času kriz in pomanjkanja delovne sile.

Kljub temu pa so se v Sloveniji občutno zmanjšale razlike v plačah moških in žensk. Tako so bile pred drugo svetovno vojno plače žensk nižje od moških za 25 do 30 odstotkov, konec osemdesetih let pa za 12 do 14 odstotkov (Jogan 2004: 370).

3.6 Žensko gibanje

Že med vojno je bila ustanovljena AFŽ – Antifašistična fronta žensk. (1942 – Petrovec v BiH), leto kasneje je bila v Dobrniču na Dolenjskem ustanovljena še slovenska veja, Slovenska protifašistična ženska zveza – SPŽZ. Obe sta odigrali odločilno vlogo v NOV, saj sta skrbeli za ranjence, za ogrožene otroke, ženske, starejše (torej tiste, ki se niso borili). Prav tako sta skrbeli za zaloge hrane, krpanje oblek in omogočale karseda normalno življenje med vojnim časom. Po vojni je AFŽ prevzela vlogo nekakšnega vzgojno—izobraževalnega organa, ki bi organiziral in izobrazil ženske. Kot sem že omenila, je bila naloga AFŽ boj proti nepismenosti žensk, predvsem pa pomoč pri izobraževanju in usposabljanju za delo. V obdobju Informbiroja (1948), so oblasti ugotovile, da so razmere v AFŽ neurejene in da zveza ne izpolnjuje svojih nalog tako kot bi si želele. Zato so vlogo AFŽ na novo opredelili. Zveza je tako opravljala ideološko funkcijo; ženske naj bi vzgajala v socialističnem duhu – kot dobre delavke in gospodinje.

Ker pa so bila ženska vprašanja v socializmu pojmovana kot del delavskega gibanja, je bila AFŽ na 4. kongresu leta 1953 razpuščena. »Ako bi imeli, v teh pogojih za politično delo med ženskami, posebno žensko organizacijo, bi to vodilo k izločanju ženske iz našega skupnega političnega življenja, pripeljalo bi do zgrešenega naziranja, da se morajo ženske za uresničenje svojih pravic bojevati proti ostali družbi, kar je posebno nevarno. Tako delo bi demobiliziralo ženske v organih družbene samouprave« (Tomšič 1976: 83—84). Poleg tega bi to ženske še bolj izločalo iz skupnega političnega življenja in dajalo vtis, da se morajo ženske same boriti za svoje pravice in družbeni položaj (Tomšič 1983: 64). Tako je Vida Tomšič pojasnjevala razpust ženske organizacije, ki se je preoblikovala v Zvezo ženskih društev (del SZDL). Pri odborih SZDL so bile hkrati ustanovljene *komisije za družbeno dejavnost žensk*, ki naj bi predlagale rešitve za vključevanje žensk v politiko ter zbirale politične aktiviste in aktivistke za reševanje t.i. »ženskih« problemov. S tem se je prej ukvarjala AFŽ.

Žensko vprašanje je bilo – kot že nekajkrat omenjeno – skupni interes proletarskega razreda, zato vodilne politične sile niso kazale zanimanja ali naklonjenosti posebni ženski organizaciji. Za to, da ni bilo potrebe, ker je »žensko vprašanje« del delavskega vprašanja, torej »skupno, splošno družbeno vprašanje« (Jogan 2001: 237). Tako so delavke začele dvojni boj – proti kapitalstom in za enakopravnost z moškimi (Mahnič Urh 1981: 31).

Zato v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja ni bilo nobene avtonomne ženske organizacije – samosotojnega ženskega gibanja. Prevladovalo je namreč mnenje, da se je s formalnopravno izenačitvijo žensk (zakoni, uredbe,...) ženski boj za enakopravnost končal in da so ženske enakpravne moškimi. Nekateri to obdobje imenujejo »državni feminizem« (Andrejašič po Jalušič 2000: 97). Kljub temu, da so z ustavo ženske postale izenačene in polnopravne državljanke, je bilo tradicionalne vzorce odnosov med spoloma nemogoče razbiti »čez noč«. Vendar pa trditev, da se družboslovne znanosti v Sloveniji (Jugoslaviji) niso ukvarjale z »ženskimi študijami«, ne drži. Kljub temu, da se raziskovanje položaja žensk ni imenovalo »ženske študije«, je na tem področju nastalo veliko raziskav in drugih del.*

Da pa se razmer in tradicionalnih vzorcev ne da razbiti »čez noč«, ugotovila tudi Tomšičeva, ko je navajala podatke o številu žensk, ki sodelujejo v partijskih organizacijah ali na splošno v politiki. Kritizira partijska vodstva v smislu, da se ne trudijo dovolj, da bi ženske pritegnili in jim omogočili udejstvovanje v javnem življenju. »Številke dovolj zgovorno dokazujejo, da se mnoge partijske organizacije o vsem vprašanju o delu med ženskami, o njihovem sprejemanju v partijo omejujejo na gole fraze.« Po drugi strani pa je kritična tudi do drugih vplivov. Na primer do Rimsko katoliške cerkve. Očita ji, da izrablja nepismenost in versko zaslepljenost žensk in poizkuša vplivati nanje ter jih naščuvati proti socialistični oblasti. Kajti neizobražene in neuke ženske so bolj dovzetne za takšne in podobne vplive (Tomšič 1976: 64—68).

Čeprav žensko gibanje ni bilo zaželeno, so se posameznice ukvarjale s vprašanji, ki zadevajo ženske. Vendar so probleme obravnavale kot del razrednega vprašanja. Najpomembnejši je bil položaj ženske kot delavke in s tem povezane pravice kot so enako plačilo za enako delo, porodniški dopust, zaščita materinstva, zdravstveno varstvo in socialna varnost. Tudi na področjih svobodnega odločanja o številu rojstev, zaščite mater samohranilk ter pravice do lažjega postopka za razvezo zakonske zveze so bile ženske aktivne. Zato se mi zdijo ugotovitve nekaterih avtoric, da so v času socializma oblasti emancipirale ženske in so jim pravice podarjali, krivične (Ule v Andrejašič 2000: 95). Brez iniciative in izpostavljanja posameznic pridobitve ne bi bile mogoče, kljub temu, da je bila socialistična oblast do neke mere naklonjena ženski emancipaciji (do te mere, da so ženske »spustili« na tista bolj »ženska« področja). To pa sploh ni posebna značilnost socialistične oblasti, temveč splošna značilnost vseh oblasti na tem svetu, ki delujejo še pretežno po pravilih moškosrediščnega reda, poudarja M. Jogan (Jogan 2007).

V času socialistične Jugoslavije je bila vzpostavljena dobro organizirana mreža vrtcev, otroških domov in domov za starejše; s tem je bila marsikatera ženska razbremenjena in se je lahko aktivneje udeleževala v javnem življenju. Sodelovanje žensk v javni sferi je socialistična oblast podpirala in vzpodbujala v večji meri kot oblasti v zahodnoevropskih kapitalističnih državah, saj so ženske v socialističnih in komunističnih režimih pridobile višjo stopnjo enakosti kot ženske v kapitalističnih režimih (Andrejašič 2000: 97—98). V. Tomšič je to pojasnjevala z razlikami v dojetanju in gledanju na ženske v kapitalističnih in socialističnih družbah. V prvi »gledajo na žensko kot na po naravi vnaprej določeno mater in gospodinjo, se njeno delo zunaj doma tolerira kot "začasno", opravičujejo ga s tem, da je družina revna ali da mora mati sama skrbeti zanj, ali ga v najboljšem primeru »dovoljujejo« neporočeni ženski« (Tomšič 1976: 130—131).

Socialistična družba ne zmanjšuje pomena materinstva, vendar se zavzema za delovne, neodvisne ženske in matere, kajti človeka se vrednoti po delu in ne po spolu, starosti itd. Poleg tega zaposlena ženska prispeva v družinski proračun. Tako je potrebno zagotoviti okoliščine in pogoje, v katerih bo tako delo delavca kot delavke »osvobojeno«.

Zaradi vse manjše učinkovitosti (po mnenju oblasti) Zveze ženskih društev, ki naj bi opravljala tudi politično in idejno funkcijo ter komisij za družbeno aktivnost žensk pri odborih SZDL, je leta 1961 prišlo do njihove združitve. Preoblikovali so se v Konferenco za družbeno aktivnost žensk. Individualnega članstva ni bilo več, v Konferenco so bili vključeni predstavniki raznih »družbenopolitičnih in družbenih organizacij, organov državne uprave, gospodarskih organizacij, socialnih, zdravstvenih, prosvetnih in drugih institucij« (Tomšič 1983: 65). Vlogo Konference za družbeno aktivnost žensk je leta 1976 prevzel Svet za vprašanja družbeno—ekonomskega in političnega položaja žensk pri predsedstvu RK SZDL (Jogan 2001: 237).

Marca 1976 sta marksistični center CK Zveze komunistov Slovenije in center za idejno teoretsko delo CK SK Hrvaške v Portorožu priredila srečanje o aktualnih »ženskih« vprašanjih v Jugoslaviji (Tomšič 1983: 67), kjer so nekatere ženske odkrito spregovorile o položaju žensk in problemih s katerimi se soočajo. Pogovarjale so se o problemih modernega feminizma ter vsem, kar je povezano z vprašanjem emancipacije ter enakosti. To je bila nekakšna prelomnica v zgodovini ženskih študij v Sloveniji (Andrejašič 2000: 99).

Na že omenjeni svetovni konferenci ob mednarodnem dnevu žensk leta 1975 v Mexico Cityju, je V. Tomšič predstavila jugoslovansko stališče glede reševanja »ženskega« vprašanja. Ugotavljala je, da ne gre več za pravno priznanje enakopravnosti spolov, temveč, da »razlike in dileme nastajajo pri ocenjevanju značaja diskriminacije, ki jo ženske še zmerom doživljajo, glede načinov, kako jo odpraviti in glede obsega sprememb, ki so potrebne v narodnem in svetovnem merilu, da bi dosegli popolno enakopravnost moških in žensk tudi v praksi« (Tomšič 1976: 207). Vzroke za »tako resno družbeno zlo« kot je diskriminacija žensk moramo iskati globoko v koreninah družb, saj je preveč enostavno dojemati boj za enakopravnost žensk kot zavzemanje ene polovice človeštva za to, kar druga (moški) že uživa (Tomšič 1976: 207).

Počasi so se začele oblikovati ženske skupine, nekaj avtoric se je začelo teoretično ukvarjati s feminizmom, organiziranih je bilo več konferenc, ženske pa so izpostavljale teme povezane s feminizmom, lezbijštvom, ženskostjo, ... V Zagrebu se je leta 1979 oblikovala ženska skupina »Ženske in družba«, ki ni imela vladne podpore in je postala center za ženske študije. Posameznice so raziskovale žensko zgodovino in antropologijo, razvila se je diskusija o spolih v marksističnem feminizmu, pojavil pa se je tudi koncept ženske umetnosti (Andrejašič 2000: 99).

Osemdeseta leta so bila posebna prelomnica ne le za ženske študije in teme, temveč za celotno družbo, ki se je začela postopno liberalizirati. Za tista leta je značilna marketizacija ekonomskih odnosov ter pluralizacija političnega življenja (Andrejašič 2000: 99).

Novembra 1984 je bila ustanovljena ženska sekcija pri Sociološkem društvu, s čimer se je začelo novo žensko gibanje na Slovenskem. Pomembna je bila predvsem kulturniška scena; Nova revija, Radio študent, Mladina, Društvo slovenskih pisateljev, Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS)... V Mladini je leta 1985 izšla priloga s teoretskimi feminističnimi teksti z naslovom *Pogledi članic Ženske sekcije pri Sociološkem društvu*. Istega leta je bila ustanovljena prva samostojna ženska skupina *Lilit*, »ki je z organiziranjem diskusij na različne teme (ženska seksualnost, nasilje nad ženskami, vprašanje ženske identitete) povečala nelagodje v družbi« (Andrejašič 2000: 99). O feminizmu se je začelo govoriti tudi v slovenski javnosti. Leta 1986 sta izšla Mladinina priloga *Pogledi* z naslovom *Ženske in vojaška služba* in prvi zbornik feminističnih tekstov *O ženski in ženskem gibanju* (Hočevar 1999: 15). Žensko gibanje se je poleg striktno »ženskih« vprašanj ukvarjalo tudi z mirovnimi vprašanji,

okoljevarstvom ter drugimi oblikami neenakosti in nepravilnosti, kar je (bila) značilnost neofeminističnih gibanj zahodnega sveta.

Prvo jugoslovansko feministično srečanje v socialistični Jugoslaviji je bilo leta 1987 v Ljubljani, sodelovale so feministke iz Zagreba, Skopja, Sarajeva, Prištine in Ljubljane. Sicer so bile feministične in ženske skupine iz drugih delov Jugoslavije tudi pred tem že precej povezane, srečanje pa je bilo namenjeno še tesnejši povezavi med njimi. Leto kasneje je bilo v Zagrebu drugo jugoslovansko feministično srečanje, na katerem so posameznice med drugim razpravljale tudi o nasilju nad ženskami, reproduktivnih pravicah in populacijski politiki ter o ustanavljanju SOS telefonov po vsej državi. Pravica do splava je postala vse bolj pogosta tema ženskih in feminističnih skupin. Maja 1989 je v Mladini izšla priloga z naslovom Abortus in pravna država. Pojavljale so se zahteve po ustanovitvi ministrstva za ženske ali vladnega organa, ki bi se ukvarjal s položajem žensk v družbi.

Marca 1990 je v Beogradu potekalo tretje jugoslovansko feministično srečanje, na katerem so se razpravljalke še poglobile v problem nasilja nad ženskami, lezbištva, ženskih študij ter mentalnega zdravja žensk. Mesec kasneje so članice zagrebške sekcije Žena i društvo predlagale ustanovitev krovne jugoslovanske ženske organizacije, ki bi povezovala posameznice in skupine. Temu so nasprotovale (predvsem mlajše, bolj aktivistično usmerjene) slovenske in (del) hrvaške feministke, ki so v krovni organizaciji videle monopolizacijo feminizma. Neodvisna ženska lista, ustanovljena leta 1989, na prvih slovenskih večstrankarskih volitvah 1990., ni imela večjega uspeha; delež žensk v parlamentu se je še zmanjšal (Hočevar 1999: 19). Junija 1990 je bila v Kopru ustanovljena Ženska iniciativa (Iniziativa delle donne), julija istega leta je bila ustanovljena Komisija za žensko politiko. V Marindolu na Kolpi je avgusta potekal prvi mednarodni ženski tabor v organizaciji SOS telefona, Lilit, Kasandre, Modre,... Sodelovale so feministke iz Zagreba in Beograda ter dve tujki. Isti mesec je Komisija za žensko politiko organizirala okroglo mizo na temo o predlogu nove slovenske ustave ter položaju žensk v Sloveniji (Hočevar 1999: 20).

Sklep

Po koncu druge svetovne vojne so Slovenke dobile popolno volilno pravico ter postale enakovredne in enakopravne članice socialistične družbe. Volilna pravica jim je bila glede na nekatere države podeljena dokaj pozno, saj so poleg žensk na Novi Zelandiji, ki so lahko volile že leta 1893 in Fink, ki so kot prve Evropejke dobile popolno volilno pravico leta 1906, imele to pravico zgodaj tudi ženske iz nekaterih severno ameriških držav. V nekaterih evropskih državah (npr. v Švici leta 1971) je bilo ženskam dovoljeno voliti še kasneje kot Jugoslovankam (Bock 2004: 230).

Od ustanovitve prve podružnice Ciril Metodove družbe v Trstu leta 1887, s katero se je žensko gibanje na Slovenskem začelo, do Zveze delavskih žen in deklet v dvajsetih letih 20. stoletja, ki so postavile pomembne zahteve in cilje, ki jih je kasneje prevzela Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) in z njo Komunistična partija Slovenije (KPS) ter do pomembne vloge, ki jo je med in po drugi svetovni vojni odigrala Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ), leta 1943 ustanovljena v Dobrniču na Dolenjskem. Vse te in še druge ženske organizacije ter posameznice, ki so delovale pred in med drugo svetovno vojno, so ustvarile podlago za uzakonitev ženske enakopravnosti. Dejstvo je, da se dejanska enakopravnost (ne le tista na papirju) ni zgodila čez noč (oz. se še dogaja), pa vendar so iz prejšnjih poglavij vidna dejstva, ki kažejo na to, da ženske v socializmu niso nazadovale in bile na slabšem kot marsikje po Evropi. Ne izobrazbeno, ne na delovnih mestih in ne v vlogah mater. Podaljšan in plačan porodniški dopust, možnost delitve porodniškega dopusta med materjo in očetom leta 1976 (dve leti za Švedsko), zmanjšanje razlik v plačah moških in žensk (do 2. sv. vojne od 25—30 % nižje plače žensk, konec 80. 12—14% - Jogan 2004: 370), možnost izobraževanja in zaposlitve ter ob tem pospešena gradnja otroških ustanov (predvsem s samoprispevki), je ženskam omogočilo usklajevati materinstvo ter delovne obveznosti zunaj doma. Potrebno je poudariti, da so si delovnih obveznosti v večini ženske želele same, ker so želele biti ekonomsko neodvisne od moških in se niso sprijaznile le z vlogo gospodinje in same vzgajati otrok.

Ženske so v Jugoslaviji dosegle, da se lahko o rojstvih in številu otrok odločajo samostojno in brez kazenskega pregona (te pravice je omejevalo precej evropskih držav), postale so enakovredni partner v zakonski zvezi ter v primeru razveze. In nenazadnje, v političnih

organih in organih odločanja je bil v času socializma delež žensk višji kot je danes. Resnica je, da organizirano žensko gibanje v socialistični Sloveniji ni moglo in ni smelo obstajati, vendar to ne pomeni, da se »ženska vprašanja« in problemi niso reševali. Zgornja poglavja so dokaz, da se je na teh »ženskih področjih« dogajalo precej in v prid ženskam. M. Jogan meni, da spremembe, ki so v času samoupravnega socializma spremenile položaj žensk in ustvarile nadaljne pogoje za večje uveljavljanje žensk v družbi, niso niti »znamenje časa« niti darilo oblasti, ki da so se žensk usmilile (Jogan 2001: 65). Četudi se nam zdijo te pravice danes samoumevne, jih ne smemo jemati kot takšne, saj so se težnje po omejitvi pravic do splava pokazale takoj po osamosvojitvi ter se pri nekaterih organizacijah in političnih strankah kažejo še danes.

Tako lahko na podlagi podatkov in dejstev, ki sem jih predstavila v nalogi, zavrnem postavljeno hipotezo, da na področju boja žensk za enake možnosti v letih 1945—1990 v Sloveniji ni bilo storjenega skoraj nič.

Še več, kot sem že omenila, so dosežki Slovenije na področju »ženskih vprašanj« in pravic primerljivi s tem, kar je zagovarjala OZN in kar so uveljavljale nekatere druge evropske države in ZDA. Če sledimo razvoju razširjanja pravic žensk, lahko ugotovimo, da je šel v socialistični Sloveniji precej vzporedno z direktivami in strategijami OZN. Kot ugotavlja Joganova, je do konca osemdesetih let v okviru delovanja SZDL, v Sloveniji potekalo začetno uresničevanje strategije, imenovane »gender mainstreaming«, ki jo je v bistvu že pred več kot 100 leti zahtevala Klara Zetkin in jo podpira od leta 1984 delujoči *Odbor za pravice žensk in enakost možnosti* pri Evropskem parlamentu (Jogan po Groener 2004: 365). Gre za to, da so se v ZDA in Evropi od konca šestdesetih let ženska gibanja marsikje osredotočala najprej na pridobitve osnovnih ekonomskih in socialnih pravic, šele kasneje, v osemdesetih in devetdesetih letih pa so se usmerila na razširjanje teh pravic na vsa področja družbenega delovanja. V Sloveniji je bilo namreč delovanje »usmerjeno v institucionalno zagotavljanje ugodnejših razmer za povezovanje poklicnega dela žensk (in moških) z družino, za zagotavljanje ženske samostojnosti v reproduktivnem obnašanju; resna prizadevanja pa so bila usmerjena tudi na ozaveščanje o potrebi po spreminjanju mesta družine v družbi in znotrajdružinskih odnosov (Jogan 2004: 369). M. Jogan tako poudarja, da je Slovenija v evropskem prostoru deležna mnogih pohval in priznanj, vendar se kar nekako »pozablja«, da »gre predvsem za pridobitve iz časa, ko je Slovenija bila "socialistična republika"« (Jogan 2004: 373).

Opombe

*npr.

- **Vida Tomšič:** Neka pitanja o položaju žena u suvremenom svijetu. *Žena*, Zagreb 1976.
- **Vida Tomšič:** *Ženska, delo, družina, družba*. Komunist, Ljubljana 1976.
- **Vida Tomšič:** *Družina v naši družbi*. Ljubljana 1962.
- **Vida Tomšič:** Položaj in problemi porodice. *Političke sveske V/I*, Beograd 1968.
- **Vanja Kalember:** Položaj žene u sistemu obrazovanja. *Naše teme*, Zagreb 1975.
- **Mara Bešter:** Ali gre gospodinjskemu delu neposredno ekonomsko priznanje? *Naši razgledi*, Ljubljana 1976.
- **Mara Bešter:** O ekonomiji ženskega dela. *Ekonomska revija*, Ljubljana 1961. .
Ženska v —zadružnem delu. Seminar ob Mednarodnem letu žena. OZN, Bled 1975.
- **Stojan Cigoj:** *Zakonska zveza v mednarodnem zasebnem pravu*. Ljubljana 1963.
- **Marija Erce:** *Problemi razveze zakonske zveze in krivde za razvezo*. Diplomsko delo, Pravna fakulteta, Ljubljana
- **Karel Zupančič:** *Sposobnost za uresničevanje pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok s pomočjo zdravstvenih načinov in sredstev*. Zbornik PF u Zagrebu 1978.
- **Zdravstveno – socialni aspekti položaja žene u društvu**. *Žena*, Zagreb 1976.
- **Jasna Tkalec:** Dolazak in dogadjaj feminizma. *Naše teme* 1977.
- **Franc Cengle:** Samoupravljanje i mogućnosti emancipacije žene. *Pregled* 1973.
- **Alenka Burja:** Neenakopravnost žensk ni le žensko vprašanje. *Delo* 1980.
- **Živa Beltram:** *Ženska in družina v samoupravni socialistični družbi*. Komunist 1975.
- **Daša Bole:** *Spremembe v odnosih med spoloma, v družini in družbi*. Komunist 1975.
- **Maca Jogan:** Spreminjanje položaja žensk in družine kot predmet znanstvenega proučevanja. *Teorija in praksa* št. 9, 1980.

(Vira: **Jogan** 1979: 12—29 in **BIBLIOGRAFIJA**. Žena u samoupravnom društvu. 1983.)

Literatura in viri

1. **Andrejašič, Alenka** (2000): *Hierarhija med spoloma in politika*. Magistrsko delo. Ljubljana:FDV.
2. **Antić G., Milica**, ur. (1999): *Naše žene volijo!* Ljubljana: Urad za žensko politiko.
3. **Bahovec D., Eva**, ur. (1991): *Abortus – pravica do izbire?!* Ljubljana: Skupina »Ženske za politiko«.
4. **Bahovec D., Eva**, ur. (1993): *Od ženskih študij k feministični teoriji*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani. Enota za časopisno—založniško dejavnost.
5. **Bahovec D., Eva** et all (2002): »Slovenia« v Griffin, G., ur.: *Women's employment, women's studies and equal opportunities 1945—2001*. University of Hull.
6. **Bock, Gisela** (2004): *Ženske v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf.
7. **Brandt, Ana** (2002): *Marginalizacija žensk v politiki*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
8. **Bubnov—Škobrne, Anjuta** (1986): *Ureditev odsotnosti z dela zaradi nosečnosti, poroda ter nege in varstva otroka*. Ljubljana: Inštitut za delo pri pravni fakulteti Univerze Edvarda Kardelja.
9. **Cigale, Marija in drugi**, ur. (1992): *Ko odgrneš sedem tančic*. Ljubljana: Društvo Inicijativa.
10. **Ciperle, Jože in Andrej Vovko** (1987): *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
11. **Delamont, Sara** (2003): *Feminist sociology*. London: Sage Publications.
12. **Divjak, Milan** (1976): Naloge visokega šolstva pri humanizaciji odnosov med spoloma. *Teorija in praksa* 13(3—4), 313—316.
13. **Divjak, Milan** (1979): Humanizacija odnosov med spoloma. *Teorija in praksa* 16(1), 119—125.
14. **Dobnikar, Mojca**, ur. (1985): *O ženski in ženskem gibanju: zbornik*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS in Univerzitetna konferenca ZSMS.
15. **Glas, Miroslav** (1986): *Delitev po delu v socialistični družbi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
16. **Hočevnar, Mateja** (1999): *Žensko gibanje na Slovenskem v sodobnosti*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.

17. **Jeraj, Mateja** (2005): *Slovenke na prehodu v socializem*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
18. **Jogan, Maca** (1979): *Spreminjanje družine v socialistični družbi*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut FSPN.
19. **Jogan, Maca** (1984): *Humani odnosi med spoloma kot sestavina (nove) kvalitete življenja*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo, Društvo sociologov in politologov Ptuj, FSPN in drugi.
20. **Jogan, Maca** (1985): Družina, enakopravnost in problem porodniškega dopusta. *Teorija in praksa* 22(6), 615—630.
21. **Jogan, Maca, ur.** (1986a): *Ženske in diskriminacija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
22. **Jogan, Maca** (1986b): *Zaposlenost žensk in spreminjanje družine*. Raziskovalno poročilo za leti 1985 in 1986. Ljubljana: Raziskovalni inštitut FSPN.
23. **Jogan, Maca** (1990): *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: FSPN.
24. **Jogan, Maca** (1990): Legitimizacija hierarhije med spoloma v razlagah slovenskih katoliških sociologov. *Znamenje* 20(4), 297—305.
25. **Jogan, Maca** (1991): Ugovor vesti in splav. *Znamenje* 21(1—2), 87—88.
26. **Jogan, Maca** (1992): Seksizem, politika in politična kultura. *Teorija in praksa* 29(11—12), 1141—1150.
27. **Jogan, Maca** (2001): *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
28. **Jogan, Maca** (2004): Slovenska (postmoderna) družba in spolna neenakost. *Teorija in praksa* 41(1—2), 361—376.
29. **Jogan, Maca** (2007): Pisna opomba M. Jogan ob zadnjem osnutku moje diplomske naloge.
30. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja (1983): Bibliografija. Žena u samoupravnom društvu, IV (1).
31. **Kollontaj, Aleksandra Michajlovna** (1982): *Ženska v socializmu*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS.
32. **Komprej, Ivanka** (1978): *Proces humanizacije odnosov med spoloma*. Diplomaska naloga. Ljubljana: FSPN.
33. **Mahnič—Urh, Miranda** (1981): *Družbenopolitična aktivnost žensk v samoupravnih organih organizacij združenega dela in krajevnih skupnostih*. Diplomsko delo. Ljubljana: FSPN

34. **Malačič, Janez** (1986): Ekonomska vprašanja in porodniški dopust. *Teorija in praksa* 23(12), 1474—1485.
35. **Malačič, Janez** (1987): Porodniški dopust in demografske razmere. *Teorija in praksa* 24(3—4), 423—432.
36. **Renner, Tanja** (1983): *Uveljavljanje žensk v delegatskem sistemu*. Ljubljana: RSS.
37. **Renner, Tanja** (1987): *Sociološki vidiki procesa politične emancipacije žensk*. Magistrsko delo. Ljubljana: FSPN.
38. **Svetlik, Ivan in drugi**, ur. (1984): *Kvaliteta življenja*. Družboslovno raziskovanje v gospodarskih OZD. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo, Društvo sociologov in politologov Ptuj, FSPN - Center za družbenopolitično izobraževanje. 148—157.
39. **Tepavčević, Žarko** (1998): *Razveza zakonske zveze in hierarhija med spoloma*. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV
40. **Tomšič, Vida** (1976): *Ženska, delo, družina, družba*. Ljubljana: Komunist.
41. **Tomšič, Vida** (1983): *Samoupravljanje in udeležba žensk v razvoju*. Ljubljana: Zveza delavskih univerz Slovenije. Dopisna delavska univerza Univerzum.
42. URP Sociologija – Družina, integracijski odnosi in odnosi med spoloma - Letno poročilo 1988. Ljubljana: FSPN.
43. **Vavtar, Saša** (1983): *Nekateri sociološki problemi ekonomske emancipacije žensk na Slovenskem*. Diplomsko delo. Ljubljana: FSPN.
44. **Verginella, Marta** (2006): *Ženska obrobja – vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.
45. **Winkler, Iztok** (1974): Kongresi ZK in visoko šolstvo. *Teorija in praksa* 11(7—8), 683—688.
46. **Zajc, Tatjana** (1989): *Seksualna dihotomija in zaposlovanje*. Diplomsko delo. Ljubljana: FSPN.
47. **Zorn, Jelka** (2001): *Analiza simbolnega in konkretnega položaja žensk v postkomunističnih, nacionalističnih diskurzih v državah nekdanje Jugoslavije*. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.
48. **Žnidaršič Ž., Sabina** (2000): *Ora et labora – in molči ženska!: Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v letih 1880—1910*. Ljubljana: Založba/*cf